

**พลวัตของทุนการดำรงชีพและปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพ
ของครัวเรือนด้อยโอกาสในอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง**
**Dynamics of livelihood assets and conditional factors influencing
productivity enhancement among disadvantaged households
in Srinakarin District, Phatthalung Province**

นันทิยา พนมจันทร์^{1*}, เบญจวรรณ บัวขวัญ², ภาณุมาศ พฤทธิคดี¹

สรพงค์ เบญจศรี¹ และ ปุริวิชญ์ พิทยาภินันท์¹

Nantiya Panomjan^{1*}, Benjawan Buakwan², Panumas Pruekthikanee¹,

Sorapong Benchasri¹ and Purawich Phitthayaphinant¹

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายพลวัตของทุนการดำรงชีพและปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้อยโอกาสในอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง โดยรวบรวมข้อมูลจากครัวเรือนด้อยโอกาส ผู้นำชุมชน ตัวกลางในพื้นที่ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ผ่านการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้าทั้งด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัย และแหล่งข้อมูล รวมถึงการตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้ให้ข้อมูลหลัก ผลการวิจัยพบว่า ครัวเรือนด้อยโอกาสเผชิญข้อจำกัดด้านการดำรงชีพในหลายมิติ โดยเฉพาะทุนสังคมและทุนการเงิน ซึ่งปรากฏเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างต่อการเข้าถึงโอกาสและทรัพยากรสนับสนุน ส่งผลให้ศักยภาพในการยกระดับผลิตภาพมีจำกัด อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนด้อยโอกาสมีศักยภาพแฝงบางประการ ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กอย่างเข้มข้น การสั่งสมประสบการณ์การทำเกษตร การมีแรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่ที่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัลและข้อมูลข่าวสาร ซึ่งสามารถเป็นกลไกการชดเชยข้อจำกัดดังกล่าวได้ นอกจากนี้ การฝึกอบรมมีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกการเชื่อมโยงระหว่างทุนมนุษย์และผลิตภาพ ผ่านการยกระดับองค์ความรู้ การลดความไม่สมบูรณ์ของข้อมูล และการเสริมสร้างความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ทั้งนี้ การเพิ่มผลิตภาพมิได้ขึ้นอยู่กับปริมาณทุนเพียงอย่างเดียว หากขึ้นอยู่กับความสามารถในการแปลงทุนภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและบริบทที่แตกต่างกันของแต่ละครัวเรือน ข้อค้นพบดังกล่าวนำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เน้นการพัฒนาแบบบูรณาการ โดยมุ่งลดและจัดการข้อจำกัดเชิงโครงสร้างควบคู่กับการเสริมสร้างศักยภาพในการแปลงทุน ผ่านการพัฒนาทุนมนุษย์ การเข้าถึงเทคโนโลยีที่เหมาะสม และการเสริมสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อให้การเพิ่มผลิตภาพสามารถเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน ภายใต้บริบทความเปราะบางของชนบทไทย

คำสำคัญ: การดำรงชีพอย่างยั่งยืน การพัฒนาเชิงพื้นที่ เกษตรกรรมยั่งยืน ความเปราะบาง พืชพื้นถิ่น

¹ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

¹ Faculty of Agriculture, Thaksin University

² สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

² Institute of Southern Thai Studies, Thaksin University

* Corresponding author. E-mail: n_numkum@hotmail.com

Received: March 20, 2026; Revised: April 8, 2026; Accepted: May 5, 2026

Abstract

This qualitative study aims to explain the dynamics of livelihood assets and the conditional factors influencing productivity enhancement among disadvantaged households in Srinakarin District, Phatthalung Province. Data were collected from disadvantaged households, a community leader, local intermediaries, and relevant government officials using focus group discussions, in-depth interviews, and non-participant observation. Content analysis was employed, and data credibility was ensured through triangulation of data collection methods, researchers, and data sources, as well as member checking. The findings reveal that disadvantaged households face multidimensional constraints in their livelihood assets, particularly social and financial assets, which function as structural barriers to accessing to opportunities and supportive resources. These constraints, in turn, limit their capacity to enhance productivity. Nevertheless, such households possess certain latent capacities, including the intensive use of small-scale agricultural land, the accumulation of farming experience, and the presence of younger household members who can access digital technologies and information. These capacities can serve as compensatory mechanisms that help offset existing constraints. In addition, training plays a crucial role as a mechanism linking human assets to productivity by enhancing technical knowledge, reducing information asymmetries, and strengthening rational decision-making. Productivity improvement, therefore, does not depend solely on the volume of assets, but rather on households' ability to convert these assets under varying structural constraints and contextual conditions. The results point to the need for integrated policy interventions that simultaneously reduce and manage structural constraints while strengthening households' capacity for asset conversion. This can be achieved through human asset development, improved access to context-appropriate technologies, and the strengthening of social networks, thereby enabling sustainable productivity enhancement within the context of rural vulnerability in Thailand.

Keywords: sustainable livelihoods, area-based development, sustainable agriculture, vulnerability, indigenous crops

บทนำ

ประเทศไทยได้บรรลุความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ โดยสามารถยกระดับสถานะจากประเทศรายได้ต่ำสู่ประเทศรายได้ปานกลางค่อนข้างสูง อันเป็นผลจากการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องและการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศในหลายมิติ ความก้าวหน้าดังกล่าวสะท้อนผ่านแนวโน้มความยากจนโดยรวมที่ปรับตัวดีขึ้นอย่างชัดเจน โดยจำนวนและสัดส่วนของประชากรยากจนลดลงจาก 8.75 ล้านคน (ร้อยละ 13.22) ในปี พ.ศ. 2554 เหลือ 3.43 ล้านคน (ร้อยละ 4.89) ในปี พ.ศ. 2567 ขณะเดียวกัน จำนวนและสัดส่วนของครัวเรือนยากจนลดลงจาก 2.49 ล้านครัวเรือน (ร้อยละ 11.64) เหลือ 1.03 ล้านครัวเรือน (ร้อยละ 3.68) ในช่วงเวลาเดียวกัน (Office of the National Economic and Social Development Council, 2025a) สะท้อนถึงประสิทธิผลของการเติบโตทางเศรษฐกิจและนโยบายลดความยากจนในภาพรวม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในเชิงพื้นที่ ความก้าวหน้าดังกล่าวมิได้กระจายอย่างเท่าเทียม โดยปรากฏความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในเขตชนบทซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ที่มีความเปราะบางสูง แม้ว่ามีสัดส่วนประชากรถึงร้อยละ 38 ของประชากรทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2567 (World Bank, 2025) แต่ในบางพื้นที่กลับมีระดับความยากจนที่สูง (ร้อยละ 15.45-20.59) หรือมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เช่น จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีสัดส่วนประชากรยากจนสูงเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 12.06 ในปี พ.ศ. 2566 เป็นร้อยละ 15.74 ในปี พ.ศ. 2567 จัดเป็นอันดับที่ 7 ของประเทศ (Office of the National Economic and Social Development Council, 2025a) สะท้อนให้เห็นว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับมหภาคไม่สามารถแปลงเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตในระดับพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้ สถานการณ์ดังกล่าวยังชี้ให้เห็นถึงความไม่สอดคล้องระหว่างการเติบโตและการกระจายผลประโยชน์ กล่าวคือ แม้ความยากจนในภาพรวมจะลดลง แต่ความเปราะบางยังคงกระจุกตัวอยู่ในบางพื้นที่และ

บางกลุ่มประชากร โดยเฉพาะครัวเรือนในชนบทที่ต้องเผชิญข้อจำกัดด้านทรัพยากร โครงสร้างตลาด และความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ ภายใต้บริบทดังกล่าว ความยากจนจึงไม่ควรถูกมองเป็นสถานะที่คงที่ หากเป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่แปรเปลี่ยนไปตามบริบททางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก เช่น ภัยพิบัติ วิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถผลักดันให้ครัวเรือนที่มีความเปราะบางกลับเข้าสู่ภาวะยากจนได้อีกครั้ง สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นของการออกแบบนโยบายที่ไม่เพียงมุ่งลดจำนวนคนจน แต่ต้องสามารถจัดการกับโครงสร้างของความเปราะบางที่ฝังลึกในระดับพื้นที่ควบคู่กันไป

อำเภอศรีนครินทร์เป็นหนึ่งใน 11 อำเภอของจังหวัดพัทลุง มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 ตำบล รวมทั้งสิ้น 43 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลชุมพล (14 หมู่บ้าน) ตำบลบ้านนา (12 หมู่บ้าน) ตำบลลำสินธุ์ (9 หมู่บ้าน) ตำบลอ่างทอง (8 หมู่บ้าน) โครงสร้างเศรษฐกิจของพื้นที่พึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำสวนยางพาราและสวนไม้ผล จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า แม้พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทว่าครัวเรือนจำนวนมากไม่น้อยยังคงเปราะบาง รวมทั้งประสบข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ฝังตัวอยู่ในระบบเศรษฐกิจและสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิต โอกาสทางการศึกษา และโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนการกระจุกตัวของผลประโยชน์จากการพัฒนาในประชากรบางกลุ่มและบางพื้นที่ กลไกเหล่านี้มีส่วนทำให้ครัวเรือนจำนวนมากไม่สามารถแปลงศักยภาพที่มีอยู่ไปสู่รายได้และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ ส่งผลให้ความยากจนมีการสืบทอดระหว่างรุ่น นอกจากนี้ ความเปราะบางของครัวเรือนในพื้นที่เป็นผลลัพธ์จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ความผันผวนของตลาดสินค้าเกษตรทำให้รายได้ไม่แน่นอน ขณะที่ข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการพื้นฐานและโอกาสทางเศรษฐกิจลดทอนความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือน เมื่อปัจจัยเหล่านี้ทับซ้อนกันจึงก่อให้เกิดวงจรความเปราะบางที่ยากต่อการหลุดพ้นด้วยกลไกภายในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว ความยากจนในอำเภอศรีนครินทร์จึงมีลักษณะเป็นปรากฏการณ์หลายมิติและเชิงพื้นที่ ซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยมาตรการด้านรายได้เพียงอย่างเดียว หากจำเป็นต้องอาศัยแนวทางการพัฒนาที่บูรณาการและยึดโยงกับบริบทพื้นที่ โดยมุ่งลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาส ควบคู่กับการเสริมสร้างศักยภาพของครัวเรือนในระยะยาว ดังนั้น การขับเคลื่อนการพัฒนาในพื้นที่จึงควรเน้นการออกแบบนโยบายที่ไม่เพียงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น หากต้องมุ่งปรับโครงสร้างเชิงระบบ ทั้งในด้านการกระจายทรัพยากร การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจที่ครอบคลุม เพื่อให้การเติบโตทางเศรษฐกิจสามารถแปลงไปสู่การพัฒนาที่มีความเท่าเทียมและยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

งานวิจัยนี้อาศัยกรอบแนวคิดว่าด้วยทุนการดำรงชีพของ Department for International Development (2001) เป็นฐานในการวิเคราะห์ โดยจำแนกทุนของครัวเรือนด้วยโอกาสเป็น 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนสังคม กรอบดังกล่าวทำให้เข้าใจการดำรงชีพในลักษณะองค์รวมผ่านการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากร การเข้าถึง และความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทุนภายใต้บริบทเชิงโครงสร้าง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาซึ่งใช้กรอบแนวคิดนี้จำนวนมากยังคงมุ่งอธิบายระดับทุนในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง มากกว่าการอธิบายพลวัตของทุนและกระบวนการแปลงทุนที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป ข้อจำกัดดังกล่าวส่งผลให้การทำความเข้าใจศักยภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ โดยไม่สามารถอธิบายกลไกเชิงเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน เนื่องจากทุนแต่ละมิติมีความเชื่อมโยงและปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะของระบบ เช่น การขาดทุนการเงินอาจจำกัดการเข้าถึงเทคโนโลยี (ทุนกายภาพ) การมีทุนสังคมต่ำอาจลดโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและตลาด ซึ่งท้ายที่สุดสะท้อนออกมาในรูปของผลิตภาพและรายได้ที่แตกต่างกัน ในบริบทนี้ งานวิจัยก่อนหน้า เช่น Narongchai, & Chumnanmak (2019) ในอำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น Kantee et al. (2024) และ Jantasuwana et al. (2025) ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน แม้มีส่วนสำคัญในการสะท้อนสถานการณ์ทุนการดำรงชีพในระดับพื้นที่ แต่ยังคงมุ่งเน้นการพรรณนาสถานการณ์ ณ ช่วงเวลาหนึ่ง มากกว่าการติดตามการเปลี่ยนแปลงของทุนตาม

ช่วงเวลา ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยนี้จึงพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าว โดยนำเสนอการอธิบายทุนการดำรงชีพในลักษณะเชิงพลวัต และเงื่อนไขที่เอื้อหรือจำกัดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสในบริบทชนบทเฉพาะพื้นที่

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบาย 1) พลวัตของทุนการดำรงชีพ และ 2) ปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสในอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง โดยกำหนดนิยามพลวัตของทุนการดำรงชีพว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของทุนการดำรงชีพในแต่ละมิติ อันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างบริบททางเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลต่อความสามารถของครัวเรือนด้วยโอกาสในการดำรงชีวิต การจัดการความเสี่ยง และการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาว ขณะเดียวกัน ผลิตภาพกำหนดนิยามว่า ปริมาณผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ ซึ่งสะท้อนประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรที่ดินในระบบการผลิตทางการเกษตร สำหรับครัวเรือนด้วยโอกาส หมายถึง ครัวเรือนยากจนที่มีรายได้ต่ำกว่า 3,000 บาทต่อเดือน และปรากฏอยู่ในฐานข้อมูลครัวเรือนยากจน งานวิจัยนี้มีส่วนสำคัญในการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนการดำรงชีพ พร้อมทั้งนำเสนอบทเรียนเชิงพื้นที่ที่สะท้อนความซับซ้อนของบริบทชนบทไทย ซึ่งมีทั้งโอกาสและข้อจำกัดที่แตกต่างกันไปในแต่ละมิติของทุนการดำรงชีพ นอกจากนี้ ในเชิงนโยบายสามารถนำไปใช้ประกอบการออกแบบมาตรการที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ รวมถึงนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบแนวทางการพัฒนาในพื้นที่อื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากและสนับสนุนการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนต่อไป

วิธีการศึกษา

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้รวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยคัดเลือกด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจงบนพื้นฐานของบทบาทและความเกี่ยวข้องกับประเด็นทุนการดำรงชีพและการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสในพื้นที่ศึกษา ผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ตัวแทนครัวเรือนด้วยโอกาสจำนวน 35 ราย (1 ครัวเรือนต่อตัวแทน 1 ราย) โดยเลือกจากฐานข้อมูลครัวเรือนยากจนของระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้าและระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือสมาชิกที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจภายในครัวเรือน ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหา การดำรงชีพ และการเข้าถึงทุนการดำรงชีพในมิติต่าง ๆ ได้อย่างครอบคลุม ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลมีความหลากหลายในด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และสถานภาพทางสังคม ซึ่งเอื้อต่อการสะท้อนความคิดเห็น มุมมอง และประสบการณ์ที่แตกต่างกันของครัวเรือนด้วยโอกาส และนำไปสู่ความอึดตัวของข้อมูล 2) กลุ่มผู้นำชุมชนและตัวกลางในพื้นที่จำนวน 3 ราย ประกอบด้วยผู้นำชุมชนและผู้ประสานงานเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ ได้แก่ ประธานศูนย์เรียนรู้เครือข่ายสินธุ์แพรทอง ตำบลลำสินธุ์ อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง และบุคคลที่มีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความรู้ ทรัพยากร และเครือข่าย ซึ่งเอื้อต่อการปรับตัวและการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาส 3) กลุ่มเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจำนวน 2 ราย เลือกจากหน่วยงานที่มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครัวเรือนด้วยโอกาส ได้แก่ เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มนี้สามารถอธิบายกลไกการสนับสนุน แนวทางการดำเนินงาน และปัจจัยที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาส การกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าว ช่วยให้เราสามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างรอบด้าน ครอบคลุมทั้งระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และระดับกลไกเชิงนโยบาย อีกทั้งยังเอื้อต่อการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าระหว่างแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน

การรวบรวมข้อมูลดำเนินการในพื้นที่อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง ในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2568 โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพหลายวิธีร่วมกัน ประกอบด้วย 3 วิธีหลัก ได้แก่ 1) การสนทนากลุ่มใช้กับกลุ่มตัวแทนครัวเรือนด้วยโอกาส เพื่อเปิดพื้นที่ให้ผู้ให้ข้อมูลได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และสะท้อนมุมมองใน

ระดับชุมชน โดยดำเนินการจำนวน 3 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมครั้งละ 8-10 คน และใช้เวลาครั้งละประมาณ 2 ชั่วโมง ประเด็นนำการสนทนาคือครอบคลุมสภาพปัญหาและความเปราะบางของครัวเรือน การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทุนการดำรงชีพในมิติต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงด้านผลิตภาพ ปัจจัยที่เอื้อหรือจำกัดการเพิ่มผลิตภาพ การสนทนากลุ่มช่วยให้เห็นความแตกต่างของประสบการณ์ระหว่างครัวเรือน ซึ่งเป็นฐานสำคัญสำหรับการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้กับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 3 กลุ่มดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกในระดับบุคคล โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ซึ่งกำหนดประเด็นคำถามล่วงหน้า เช่น สถานการณ์การดำรงชีพ การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทุนการดำรงชีพในมิติต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงด้านผลิตภาพ ปัจจัยที่เอื้อหรือจำกัดการเพิ่มผลิตภาพ การสัมภาษณ์แต่ละครั้งใช้เวลาในช่วง 60-120 นาที และเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมได้อย่างอิสระ 3) การสังเกตภาคสนาม ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อทำความเข้าใจบริบทของชุมชน ทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพและบริบททางสังคม เช่น พื้นที่ทำการเกษตร บริเวณที่อยู่อาศัย รวมถึงการประกอบอาชีพและการใช้ทรัพยากรของครัวเรือน ทั้งนี้ ในระหว่างการสังเกตได้มีการบันทึกข้อมูลภาคสนาม เพื่อนำมาใช้ในการสนับสนุนและตรวจสอบข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก รวมถึงประกอบการตีความผลการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา โดยนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาถอดความ จากนั้นจึงดำเนินการจัดระเบียบและจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยทุนการดำรงชีพทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนสังคม พร้อมทั้งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูลในลักษณะเชิงเหตุและผลที่สะท้อนจากประสบการณ์และบริบทของผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งนี้ การตีความและการนำเสนอผลการวิเคราะห์ดำเนินการในรูปแบบการพรรณนา สำหรับการแปลความหมายค่าเฉลี่ยทุนการดำรงชีพที่ได้จากระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัดที่ลงทุนดำเนินการโดยกำหนดเกณฑ์ตามแนวทางการแบ่งช่วงแบบอันตรภาคชั้นคือ 3.26-4.00 หมายถึง อยู่ดี สะท้อนถึงการมีศักยภาพและความมั่นคงในการดำรงชีพ 2.51-3.25 หมายถึง พออยู่ได้ ซึ่งยังคงมีข้อจำกัดบางประการ 1.76-2.50 หมายถึง อยู่ยาก อันบ่งชี้ถึงข้อจำกัดในการเข้าถึงทุนการดำรงชีพ และ 1.00-1.75 หมายถึง อยู่ลำบาก ซึ่งสะท้อนถึงภาวะขาดแคลนและความไม่มั่นคงในการดำรงชีพอย่างชัดเจน (Sampantamit et al., 2023) ในส่วนของ การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า ครอบคลุมทั้งด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัย และแหล่งข้อมูล โดยพิจารณาความแตกต่างของผู้ให้ข้อมูลหลัก สถานที่ และช่วงเวลาในการรวบรวมข้อมูล ซึ่งพบว่า ข้อมูลมีความสอดคล้องกันและเกิดความอึดตัวของข้อมูล กล่าวคือ เมื่อเพิ่มจำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักแล้ว ไม่ปรากฏประเด็นใหม่ที่มีนัยสำคัญเพิ่มเติม นอกจากนี้ ความถูกต้องและความสอดคล้องของข้อค้นพบได้รับการตรวจสอบผ่านการสะท้อนกลับไปยังผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

พลวัตของทุนการดำรงชีพของครัวเรือนด้อยโอกาสในพื้นที่ศึกษา

1. ทุนมนุษย์ ทุนมนุษย์มีค่าเฉลี่ยสูงกว่าทุนการดำรงชีพในมิติอื่นตลอดช่วงระยะเวลา 3 ปี (Table 1) และอยู่ในระดับพออยู่ได้อย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2566 มีค่าเฉลี่ย 2.91 ก่อนที่จะลดลงเป็น 2.65 ในปี พ.ศ. 2567 และเพิ่มขึ้นเป็น 2.85 ในปี พ.ศ. 2568 แม้ค่าเฉลี่ยมีการเปลี่ยนแปลงบ้างในแต่ละปี แต่โดยรวมถือว่า ค่อนข้างคงที่ ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ครัวเรือนด้อยโอกาสมีศักยภาพด้านแรงงาน ซึ่งถือเป็นทุนที่มีความเข้มแข็งมากที่สุดเมื่อเทียบกับทุนการดำรงชีพในมิติอื่น โดยครัวเรือนด้อยโอกาสพึ่งพาแรงงานครัวเรือนเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร และกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดรายได้ ภายในครัวเรือนมีการจัดสรรบทบาทหน้าที่ตามศักยภาพของสมาชิกอย่างยืดหยุ่น ทั้งนี้ แม้ระดับการศึกษาของแรงงานครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่สูง แต่การสั่งสมความรู้ทักษะ และประสบการณ์จากการประกอบอาชีพอย่างต่อเนื่องมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างทุนมนุษย์เชิงประสบการณ์

ซึ่งช่วยให้ครัวเรือนด้อยโอกาสสามารถปรับตัวและรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ศักยภาพดังกล่าวอาจยังมีข้อจำกัดในการต่อยอดสู่การใช้เทคโนโลยีหรือการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ

Table 1 Change in livelihood assets among disadvantaged households during 2023-2025.

livelihood assets	average in 2025	level	average in 2024	level	average in 2023	level	3-year average	level
human assets	2.85 (0.29) ^{1/}	adequate for living	2.65 (0.33)	adequate for living	2.91 (0.22)	adequate for living	2.80 (0.28)	adequate for living
physical assets	2.25 (0.09)	difficult to make a living	2.24 (0.63)	difficult to make a living	2.50 (0.12)	difficult to make a living	2.33 (0.28)	difficult to make a living
natural assets	2.21 (0.29)	difficult to make a living	2.14 (0.32)	difficult to make a living	2.06 (0.15)	difficult to make a living	2.14 (0.25)	difficult to make a living
financial assets	1.94 (0.56)	difficult to make a living	1.91 (0.63)	difficult to make a living	1.87 (0.58)	difficult to make a living	1.91 (0.59)	difficult to make a living
social assets	1.28 (0.45)	living with hardship	1.11 (0.21)	living with hardship	1.83 (0.49)	difficult to make a living	1.41 (0.38)	living with hardship

^{1/} Values in parentheses are standard deviations.

โครงสร้างแรงงานครัวเรือนเป็นข้อจำกัดที่สำคัญ โดยแรงงานครัวเรือนส่วนใหญ่มีอายุค่อนข้างสูงและอยู่ในช่วงวัยสูงอายุ อีกทั้งยังเผชิญปัญหาสุขภาพ โดยเฉพาะโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อศักยภาพในการปฏิบัติงานและผลิตภาพในระยะยาว ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวโน้มเชิงโครงสร้างของประชากรในระดับประเทศ โดยรายงานของ Office of the National Economic and Social Development Council (2025b) ระบุว่า ในปี พ.ศ. 2567 ประเทศไทยมีผู้สูงอายุจำนวน 13.74 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 20.83 ของประชากรทั้งหมด และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงระยะเวลากว่าทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2554-2567) ด้วยอัตราเฉลี่ยร้อยละ 4.46 ต่อปี ขณะเดียวกัน Luksamee-Arunothai (2025) ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแรงงานดังกล่าวส่งผลให้ผลิตภาพแรงงานในภาคการเกษตรของไทยลดลง อันเนื่องมาจากสัดส่วนแรงงานสูงอายุที่เพิ่มขึ้น ควบคู่กับการขาดแคลนแรงงานวัยหนุ่มสาวที่ย้ายออกจากภาคการเกษตร แนวโน้มดังกล่าวสะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของทุนมนุษย์ที่มีนัยสำคัญต่อทั้งความสามารถในการผลิตและการปรับตัวของครัวเรือนด้อยโอกาสในระยะยาว โดยเฉพาะภายใต้บริบทของสังคมสูงวัยที่ทำให้แรงงานมีข้อจำกัดด้านสภาพร่างกายและความสามารถในการเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ข้อจำกัดดังกล่าวมิได้เพียงลดทอนผลิตภาพโดยตรง หากยังเป็นข้อจำกัดเชิงกลไกที่ขัดขวางการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้ตลอดจนการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่รูปแบบที่มีมูลค่าเพิ่มและผลิตภาพสูงขึ้น ภายใต้เงื่อนไขนี้ การพัฒนาจึงไม่อาจพึ่งพาการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว หากจำเป็นต้องออกแบบมาตรการสนับสนุนที่บูรณาการระหว่างการยกระดับศักยภาพแรงงาน การปรับเทคโนโลยีให้เหมาะสมกับข้อจำกัดของแรงงานสูงวัย ตลอดจนการสร้าง

สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถแปลงศักยภาพของทุนมนุษย์ไปสู่การเพิ่มผลิตภาพได้อย่างแท้จริงในระยะยาว

การพึ่งพาทุนมนุษย์เพียงมิติเดียวไม่เพียงพอต่อการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วยโอกาสเนื่องจากครัวเรือนด้วยโอกาสยังต้องเผชิญความเสี่ยงและความไม่แน่นอนหลายประการ ทั้งความผันผวนของผลผลิตและราคาสินค้าเกษตร ตลอดจนภัยพิบัติทางธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อรายได้และความมั่นคงในการดำรงชีพ ภายใต้บริบทดังกล่าว ครัวเรือนด้วยโอกาสบางส่วนจึงใช้กลยุทธ์การเคลื่อนย้ายแรงงาน โดยให้สมาชิกวัยทำงานออกไปทำงานนอกพื้นที่ เพื่อแสวงหาโอกาสในการสร้างรายได้และส่งเสริมประสบการณ์ กลยุทธ์นี้สะท้อนรูปแบบของการกระจายแหล่งรายได้ข้ามพื้นที่ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและเสริมสร้างความยืดหยุ่นของการดำรงชีพในระยะยาวผ่านการขยายโอกาสในการสะสมทุนการดำรงชีพหลายมิติ โดยเฉพาะทุนการเงินและทุนกายภาพ สอดคล้องกับ Taotawin (2024) ที่ระบุว่า ประชากรวัยหนุ่มสาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแนวโน้มอพยพไปทำงานนอกภาคการเกษตรอย่างต่อเนื่อง และมีการส่งเงินกลับมายังครัวเรือน นอกจากนี้ GC, & Hall (2020) ชี้ให้เห็นว่า การอพยพของแรงงานชายในเนปาลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแรงงานภายในครัวเรือน โดยเฉพาะการเพิ่มบทบาทของแรงงานหญิงทั้งในระดับครัวเรือนและในกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร อีกทั้งยังนำไปสู่ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตรอย่างรุนแรง กลยุทธ์การเคลื่อนย้ายแรงงานจึงมีลักษณะเป็นดาบสองคมที่ช่วยกระจายความเสี่ยงและเพิ่มรายได้ในระยะสั้น ขณะเดียวกัน อาจก่อให้เกิดข้อจำกัดด้านแรงงานในภาคการเกษตร ซึ่งมีนัยสำคัญต่อความยั่งยืนของระบบการผลิต

การเคลื่อนย้ายแรงงานของครัวเรือนด้วยโอกาสส่วนหนึ่งมีลักษณะเชิงฤดูกาล โดยเกิดขึ้นในช่วงนอกฤดูกาลผลิตของพืชเศรษฐกิจหลัก เช่น ช่วงที่ต้นยางพาราผลัดใบ ซึ่งก่อให้เกิดการว่างงานชั่วคราวในชุมชน โดยเฉพาะในครัวเรือนที่มีแรงงานส่วนเกิน สมาชิกวัยแรงงานบางส่วนจึงเลือกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ในลักษณะชั่วคราว ขณะที่บางรายตัดสินใจตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพในพื้นที่ใหม่ระยะยาว เงินส่งกลับจากแรงงานที่ย้ายถิ่นจึงกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่ช่วยพยุงเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วยโอกาส รวมถึงมีบทบาทในการเสริมสภาพคล่องและลดความเปราะบางในระดับฐานรากของชุมชน อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์การเคลื่อนย้ายแรงงานมิได้เกิดขึ้นในทุกครัวเรือน เนื่องจากครัวเรือนด้วยโอกาสจำนวนหนึ่งเผชิญข้อจำกัดด้านทุนมนุษย์ โดยเฉพาะความรู้ ทักษะ และระดับการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานนอกภาคการเกษตร ส่งผลให้ครัวเรือนด้วยโอกาสบางส่วนไม่สามารถเข้าถึงโอกาสดังกล่าวได้อย่างเต็มที่ ข้อจำกัดนี้ทำหน้าที่เสมือนกลไกการคัดเลือกที่เอื้อให้ครัวเรือนที่มีศักยภาพสามารถใช้ประโยชน์จากโอกาสนอกพื้นที่ได้ ขณะที่ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดยังคงติดอยู่ในระบบการผลิตเดิม สอดคล้องกับ Olaleye et al. (2021) ที่พบว่า ครัวเรือนขนาดใหญ่ในชนบทของไนจีเรียที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรมีแนวโน้มเผชิญภาวะยากจนในระดับที่สูงกว่า

การเคลื่อนย้ายแรงงานเป็นกลยุทธ์กระจายความเสี่ยงภายใต้ข้อจำกัดของตลาดแรงงานและทรัพยากรในท้องถิ่น กล่าวคือ การย้ายแรงงานออกนอกภาคการเกษตรหรือออกนอกพื้นที่ช่วยลดความผันผวนของรายได้และเพิ่มแหล่งรายได้ทางเลือกในระยะสั้น อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์ดังกล่าวมิได้ก่อให้เกิดผลเชิงบวกอย่างเท่าเทียม หากเอื้อประโยชน์ต่อแรงงานที่มีทุนมนุษย์และทุนสังคมสูงกว่า เช่น การมีทักษะ การศึกษา หรือเครือข่ายที่ช่วยให้เข้าถึงงานที่มีคุณภาพและค่าตอบแทนสูงได้มากกว่า ภายใต้เงื่อนไขนี้ ในระยะสั้น การเคลื่อนย้ายแรงงานสามารถช่วยบรรเทาความเปราะบางของครัวเรือนด้วยโอกาสผ่านรายได้ที่หลากหลายขึ้น แต่ในระยะยาวอาจยิ่งตอกย้ำความเหลื่อมล้ำเนื่องจากแรงงานที่มีศักยภาพสูงจะมีโอกาสสะสมทุนเพิ่มเติม ขณะที่แรงงานที่มีข้อจำกัดยังคงติดอยู่ในงานที่มีรายได้ต่ำและไม่มั่นคง ส่งผลให้ช่องว่างด้านโอกาสทางเศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้น สถานการณ์นี้สะท้อนความไม่สมมาตรของการแปลงทุนมนุษย์ กล่าวคือ แม้แรงงานมีทุนมนุษย์ในรูปของประสบการณ์หรือสมรรถภาพทางกาย แต่ความสามารถ

ในการแปลงทุนดังกล่าวไปสู่ผลตอบแทนทางการเงินกลับขึ้นอยู่กับโครงสร้างตลาดแรงงานที่ไม่เท่าเทียม เช่น การแบ่งส่วนตลาดแรงงาน ข้อจำกัดในการเข้าถึงงานที่มีคุณภาพ ดังนั้น การเคลื่อนย้ายแรงงานจึงมีใช้ทางออกของความยากจน หากเป็นกลไกการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัดที่มีทั้งศักยภาพในการลดความเสี่ยงและข้อจำกัดในการสร้างความก้าวหน้าระยะยาว นัยสำคัญของข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การยกระดับศักยภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสจำเป็นต้องมุ่งแก้ไขความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างของตลาดแรงงาน ควบคู่กับการเสริมสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อการแปลงทุนมนุษย์ให้เกิดผลตอบแทนที่เป็นธรรมและยั่งยืนมากขึ้น

รายได้จากกิจกรรมนอกภาคการเกษตรมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือนด้วยโอกาส โดยทำหน้าที่เป็นแหล่งเงินทุนเสริมที่เอื้อต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่ช่วยเพิ่มผลิตภาพ เช่น พันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตสูง เคมีภัณฑ์ ตลอดจนช่วยเพิ่มสภาพคล่องทางการเงิน ซึ่งเอื้อต่อการบริโภค การลงทุน เช่น ที่อยู่อาศัย การศึกษา การชำระหนี้ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจขนาดเล็กในระดับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ของรายได้นอกภาคการเกษตรมีลักษณะแตกต่างกันตามศักยภาพของครัวเรือน โดยครัวเรือนด้วยโอกาสที่สามารถสร้างรายได้นอกภาคการเกษตรในระดับสูง มีแนวโน้มปรับโครงสร้างรายได้โดยลดการพึ่งพาภาคการเกษตรและการใช้แรงงานเข้มข้นในกระบวนการผลิต ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดสรรแรงงานและทรัพยากรภายในครัวเรือน และอาจมีนัยต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว ในทางกลับกัน ครัวเรือนด้วยโอกาสที่เผชิญความยากจนเรื้อรังและข้อจำกัดด้านทุนการดำรงชีพ จะมีผลิตภาพต่ำและไม่สามารถเพิ่มรายได้จากภาคการเกษตรได้อย่างมีนัยสำคัญ ส่งผลให้ต้องพึ่งพากิจกรรมนอกภาคการเกษตรที่มีรายได้ต่ำ เพื่อประคับประคองการดำรงชีพในระยะสั้น อย่างไรก็ตาม ภัยพิบัติดังกล่าวอาจนำไปสู่กับดักความยากจน เนื่องจากจำกัดโอกาสในการสะสมทุนและลดศักยภาพในการยกระดับคุณภาพชีวิตระยะยาว กล่าวได้ว่า รายได้นอกภาคการเกษตรสามารถเสริมสร้างศักยภาพการผลิต ขณะเดียวกัน อาจยังตอกย้ำความเหลื่อมล้ำระหว่างครัวเรือน ซึ่งสะท้อนความไม่สมมาตรในการแปลงรายได้ไปสู่การสะสมทุนภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของครัวเรือนด้วยโอกาส สอดคล้องกับ Loison (2019) ที่ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมนอกภาคการเกษตรในเคนยามีบทบาทสำคัญในการลดข้อจำกัดด้านรายได้ของครัวเรือน

2. ทุนกายภาพ ทุนกายภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 2.24-2.50 ซึ่งสะท้อนถึงระดับการดำรงชีพที่ค่อนข้างลำบากตลอดช่วงระยะเวลา 3 ปี โดยค่าดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในแต่ละปี สถานการณ์นี้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในการเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบอาชีพ รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับผลิตภาพและศักยภาพในการสร้างรายได้ของครัวเรือนด้วยโอกาส ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ครัวเรือนด้วยโอกาสจำนวนหนึ่งปรับตัวผ่านการดำเนินระบบการผลิตแบบผสมผสาน โดยผสมกิจกรรมการปลูกพืชเข้ากับการเลี้ยงปศุสัตว์และสัตว์น้ำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งรายได้ แหล่งอาหาร และสินทรัพย์ที่สามารถแปลงสภาพเป็นเงินสดได้ในยามจำเป็น สะท้อนบทบาทของสินทรัพย์การผลิตในการรองรับความเสี่ยงและเสริมสภาพคล่องในระดับครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ระดับของทุนกายภาพที่จำกัดยังคงเป็นอุปสรรคต่อการสะสมทุนและการยกระดับการผลิตในระยะยาว โดยครัวเรือนด้วยโอกาสที่มีสินทรัพย์ในระดับต่ำมีแนวโน้มติดอยู่ในกับดักความยากจน เนื่องจากไม่สามารถสร้างผลตอบแทนเพียงพอสำหรับการลงทุนเพิ่มเติม สอดคล้องกับ Hammond et al. (2023) ที่พบว่า ครัวเรือนยากจนในแอฟริกาตะวันออกมีข้อจำกัดด้านสินทรัพย์การผลิต เช่น ปศุสัตว์ในจำนวนจำกัด ซึ่งบั่นทอนศักยภาพในการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในอีกด้านหนึ่ง Liu et al. (2021) ชี้ให้เห็นว่า ทุนกายภาพสามารถเพิ่มขึ้นได้ผ่านการยกระดับประสิทธิภาพการผลิต ควบคู่กับการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของครัวเรือน

ครัวเรือนด้วยโอกาสบางส่วนเผชิญข้อจำกัดในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต อันเป็นผลจากที่พักอาศัยตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลและข้อจำกัดของโครงสร้างพื้นฐานด้านการสื่อสาร ซึ่งยังไม่ครอบคลุมอย่างเพียงพอ ข้อค้นพบนี้สะท้อนถึง

ความเหลื่อมล้ำด้านโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลในฐานะข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่บั่นทอนศักยภาพในการพัฒนาทุนมนุษย์ รวมถึงจำกัดโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี และช่องทางในการสร้างรายได้ของครัวเรือนด้วยโอกาสในระยะยาว แม้ว่าข้อมูลของ World Bank (2025) ชี้ให้เห็นว่า หลังปี พ.ศ. 2560 สัดส่วนประชากรไทยที่เข้าถึงอินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากร้อยละ 53 เป็นร้อยละ 91 ในปี พ.ศ. 2567 แต่แนวโน้มในระดับมหภาคดังกล่าวมิได้สะท้อนการเข้าถึงอย่างเท่าเทียมในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะในบริบทชนบทที่ยังคงมีข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐาน และคุณภาพของสัญญาณ ความไม่สอดคล้องระหว่างการขยายตัวเชิงปริมาณและการเข้าถึงเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ หากยังขาดการเสริมสร้างทักษะดิจิทัลและการเข้าถึงอุปกรณ์ที่เหมาะสม ซึ่งล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการแปลงการเข้าถึงให้เป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างแท้จริง

3. ทุนธรรมชาติ ทุนธรรมชาติของครัวเรือนด้วยโอกาสมีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก 2.06 ในปี พ.ศ. 2566 เป็น 2.14 และ 2.21 ในปี พ.ศ. 2567 และ 2568 ตามลำดับ แม้มีแนวโน้มดีขึ้น แต่โดยรวมยังอยู่ในระดับอยู่ยาก สะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างด้านการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพในชนบท โดยเฉพาะที่ดินทำกินและแหล่งน้ำ ภายใต้บริบทที่ครัวเรือนด้วยโอกาสยังคงพึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลัก ข้อจำกัดด้านสิทธิในที่ดิน โดยเฉพาะการขาดเอกสารสิทธิ์ ไม่เพียงลดความมั่นคงในการใช้ประโยชน์ที่ดินเท่านั้น หากยังจำกัดการเข้าถึงแหล่งเงินทุนและมาตรการสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งบั่นทอนศักยภาพในการลงทุนและการยกระดับการผลิตในระยะยาว นอกจากนี้ ครัวเรือนด้วยโอกาสจำนวนหนึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูงต่อภัยพิบัติ โดยเฉพาะภัยอุทกภัยซ้ำซากในช่วงฤดูฝน และภาวะขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนความเสี่ยงด้านสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลโดยตรงต่อความไม่แน่นอนของผลผลิตและรายได้ แสดงให้เห็นว่า ข้อจำกัดด้านทุนธรรมชาติมิได้เป็นเพียงปัญหาการเข้าถึงเท่านั้น หากเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างข้อจำกัดด้านสิทธิในทรัพยากรและความเปราะบางต่อความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ ซึ่งร่วมกันจำกัดศักยภาพในการดำรงชีพและการเสริมสร้างความยืดหยุ่นของครัวเรือนด้วยโอกาสในระยะยาว

งานวิจัยในบริบทต่างประเทศยืนยันอย่างสอดคล้องกันว่า ทุนธรรมชาติมีบทบาทต่อศักยภาพในการดำรงชีพของครัวเรือน โดยเฉพาะในภาคการเกษตรที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานการผลิต Hammond et al. (2023) แสดงให้เห็นว่า การถือครองที่ดินขนาดจำกัดในแอฟริกาตะวันออกเป็นข้อจำกัดสำคัญต่อการสะสมทุนและการยกระดับเศรษฐกิจของครัวเรือน แม้ว่าการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรจะเป็นกลไกหลักในการลดความยากจน แต่ประโยชน์จากกลไกดังกล่าวกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มครัวเรือนที่มีทรัพยากรพื้นฐานมากกว่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างในการแปลงทรัพยากรไปสู่ผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจ ทำนองเดียวกัน Sargani et al. (2023) ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นตัวเร่งความรุนแรงของข้อจำกัดด้านทุนการดำรงชีพ โดยส่งผลกระทบต่อผลผลิตความมั่นคงทางอาหาร และรายได้ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งทำให้ครัวเรือนต้องเผชิญความเสี่ยงที่เกินกว่าการจัดการด้วยกลไกภายในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว ขณะที่ Su, & Yin (2020) พบว่า ข้อจำกัดด้านทุนธรรมชาติและสิทธิในที่ดินในจีนมีผลต่อพฤติกรรมการลงทุน โดยทำให้ครัวเรือนมีแนวโน้มพึ่งพาการสนับสนุนจากภาครัฐมากกว่าการลงทุนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตด้วยตนเอง แสดงให้เห็นว่า ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างมิได้เพียงลดแรงจูงใจในการลงทุนเท่านั้น หากยังบั่นทอนศักยภาพในการพึ่งพาตนเองอีกด้วย วรรณกรรมดังกล่าวชี้ให้เห็นร่วมกันว่า ข้อจำกัดด้านทุนธรรมชาติมีความเชื่อมโยงกับปัจจัยเชิงโครงสร้างอื่น ๆ ทั้งด้านทรัพยากร สิทธิในที่ดิน และความเสี่ยงจากสภาพภูมิอากาศ ซึ่งร่วมกันกำหนดความสามารถของครัวเรือนในการสะสมทุน การปรับตัว และการหลุดพ้นจากความยากจนในระยะยาว นอกจากนี้ การแทรกแซงที่มุ่งเพิ่มผลผลิตภาพเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ หากไม่จัดการข้อจำกัดเชิงโครงสร้างด้านการเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิในที่ดินควบคู่กัน

4. ทุนการเงิน ครัวเรือนด้อยโอกาสมีค่าเฉลี่ยทุนการเงินอยู่ในระดับต่ำ โดยเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยจาก 1.87 ในปี พ.ศ. 2566 เป็น 1.91 และ 1.94 ในปี พ.ศ. 2567 และ 2568 ตามลำดับ แม้ปรากฏแนวโน้มดีขึ้น ทว่าระดับดังกล่าวสะท้อนถึงความอยู่ยากและความเสี่ยงในระดับสูงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการเพิ่มขึ้นของค่าครองชีพที่ไม่สอดคล้องกับการเติบโตของรายได้ ส่งผลให้รายได้ที่แท้จริงของครัวเรือนด้อยโอกาสลดลง ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ครัวเรือนด้อยโอกาสจำนวนมากต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายจากโครงสร้างครัวเรือนหลายช่วงวัย ซึ่งยิ่งเพิ่มแรงกดดันต่อสภาพคล่อง ขณะเดียวกัน ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรยิ่งซ้ำเติมความไม่แน่นอนของรายได้ ส่งผลให้ครัวเรือนด้อยโอกาสมีข้อจำกัดในการวางแผนทางการเงินและการลงทุนในระยะยาว นอกจากนี้ ข้อจำกัดด้านทุนการเงินยังบั่นทอนศักยภาพในการลงทุนเพื่อยกระดับการผลิต แม้บางครัวเรือนมีศักยภาพด้านแรงงาน แต่ไม่สามารถแปลงเป็นรายได้ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากขาดเงินทุนเริ่มต้นหรือเงินทุนหมุนเวียน ส่งผลให้ครัวเรือนด้อยโอกาสส่วนหนึ่งต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้ยืมในระบบ เพื่อบรรเทาปัญหาสภาพคล่องในระยะสั้น ซึ่งอาจนำไปสู่วงจรหนี้สินและจำกัดความสามารถในการสะสมทุนระยะยาว พลวัตดังกล่าวสะท้อนลักษณะของกับดักสภาพคล่อง ซึ่งจำกัดทั้งความสามารถในการบริโภคและการลงทุน สอดคล้องกับ Abeje et al. (2019) ที่ศึกษาในบริบทของประเทศเอธิโอเปีย โดยพบว่า การมีเงินออมในระดับที่เพียงพอมีบทบาทสำคัญต่อการเพิ่มขีดความสามารถของครัวเรือนในการจัดการความเสี่ยงและลดผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ

ครัวเรือนด้อยโอกาสมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางเศรษฐกิจตามโครงสร้างต้นทุนและผลตอบแทนที่เปลี่ยนแปลงไป โดยการตัดสินใจลงทุนหรือเลือกกิจกรรมการผลิตขึ้นอยู่กับแรงจูงใจในการเพิ่มผลตอบแทนภายใต้ข้อจำกัดด้านทรัพยากร ในบริบทดังกล่าว การยกระดับระบบการผลิตไปสู่รูปแบบที่มีมูลค่าเพิ่มและความยั่งยืน เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรปลอดภัย ถือเป็นแนวทางสำคัญในการเพิ่มมูลค่าผลผลิตและเสริมสร้างรายได้ โดยเฉพาะในสถานะที่ราคาสินค้าเกษตรมีความผันผวน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวต้องอาศัยทุนการดำรงชีพหลายมิติร่วมกัน ทั้งทุนกายภาพ เช่น เครื่องมือและอุปกรณ์การผลิตที่เหมาะสม ระบบน้ำ โครงสร้างพื้นฐานที่สนับสนุนการควบคุมคุณภาพของกระบวนการผลิต ทุนการเงินสำหรับการลงทุนจัดหาปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพและรองรับต้นทุนในช่วงเปลี่ยนผ่าน และทุนสังคม เช่น เครือข่ายทางการตลาด การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ระบบการรับรองมาตรฐาน ข้อจำกัดในมิติเหล่านี้ส่งผลให้ครัวเรือนด้อยโอกาสจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงเส้นทางการยกระดับการผลิตได้อย่างเต็มที่ และยังคงติดอยู่ในโครงสร้างการผลิตแบบเดิมที่ให้ผลตอบแทนต่ำและมีความเสี่ยงสูง ซึ่งนำไปสู่การจำกัดโอกาสในการสะสมทุนและยกระดับผลิตภาพในระยะยาว พลวัตดังกล่าวสะท้อนลักษณะของกับดักความยากจนที่มีเกิดจากข้อจำกัดด้านรายได้เพียงอย่างเดียว หากเกิดจากข้อจำกัดเชิงซ้อนของทุนการดำรงชีพที่ทำให้ครัวเรือนด้อยโอกาสไม่สามารถเปลี่ยนผ่านจากการอยู่รอดในระยะสั้นไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ แสดงให้เห็นว่า การส่งเสริมการยกระดับการผลิตจำเป็นต้องมาพร้อมกับการลดข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง มิฉะนั้น อาจยิ่งตอกย้ำความเหลื่อมล้ำระหว่างครัวเรือนที่มีศักยภาพแตกต่างกัน

บัตรสวัสดิการแห่งรัฐในรูปการโอนเงินทำหน้าที่เป็นกลไกการคุ้มครองทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาภาระค่าครองชีพของครัวเรือนด้อยโอกาส โดยเฉพาะภายใต้บริบทที่รายได้มีความไม่แน่นอน อย่างไรก็ตาม แม้มาตรการดังกล่าวสามารถลดความรุนแรงของความยากจนในระยะสั้น แต่มีข้อจำกัดในการจัดการปัญหาเชิงโครงสร้างของความยากจนในระยะยาวดังที่ Poonpolkul (2023) ชี้ให้เห็นว่า นโยบายการโอนเงินเพียงอย่างเดียวไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ และยังเพิ่มภาระทางการคลังของรัฐหากขาดกลไกเสริมในการพัฒนาศักยภาพของผู้ได้รับประโยชน์ ประเด็นดังกล่าวสะท้อนช่องว่างเชิงนโยบายระหว่างมาตรการการบรรเทาความเดือดร้อนในระยะสั้นและการเสริมสร้างศักยภาพในระยะยาว ในทางปฏิบัติ การยกระดับผลลัพธ์ของนโยบายจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการกับมาตรการพัฒนาในมิติอื่น เช่น การพัฒนาทักษะแรงงาน การเพิ่มการเข้าถึงแหล่งเงินทุน การพัฒนาระบบตลาด

การเสริมสร้างทุนสังคมในระดับชุมชน ซึ่งล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการแปลงการสนับสนุนทางรายได้ให้เป็นโอกาสในการสร้างรายได้ที่ยั่งยืน นโยบายการเงินจึงมีบทบาทจำกัดในฐานะเครื่องมือระดับประคองความเป็นอยู่ในระยะสั้น และไม่เพียงพอต่อการเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเอง หากไม่ดำเนินควบคู่กับมาตรการที่มุ่งลดข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและขยายโอกาสทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วยโอกาส

5. ทุนสังคม ครัวเรือนด้วยโอกาสมีค่าเฉลี่ยทุนสังคมต่ำที่สุดเมื่อเทียบกับทุนการดำรงชีพในมิติอื่น โดยมีค่าเฉลี่ย 1.83 ในปี พ.ศ. 2566 ก่อนจะลดลงอย่างมากเหลือ 1.11 ในปี พ.ศ. 2567 และเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็น 1.28 ในปี พ.ศ. 2568 ซึ่งสะท้อนสถานการณ์ที่อยู่ลำบากและชี้ให้เห็นว่า ทุนสังคมเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่สำคัญต่อศักยภาพในการพัฒนาการดำรงชีพของครัวเรือนกลุ่มนี้ เนื่องจากทุนสังคมมีบทบาทเป็นกลไกการเชื่อมโยงครัวเรือนเข้ากับทรัพยากรโอกาส และสถาบันต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ในกรณีนี้ แม้มีการดำรงอยู่ของเครือข่ายในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง เช่น เครือข่ายสินธุ์แพรทอง แต่ครัวเรือนด้วยโอกาสบางส่วนกลับไม่สามารถเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากเครือข่ายดังกล่าวได้ อย่างเต็มที่ สะท้อนให้เห็นว่า การมีอยู่ของทุนสังคมมิได้หมายความว่า จะนำไปสู่การเข้าถึงทุนสังคมอย่างเท่าเทียม ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของแนวคิดที่มองทุนสังคมในเชิงบวกเพียงด้านเดียว โดยละเลยพลวัตของอำนาจ ความไว้วางใจ และการกีดกันทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นภายในเครือข่าย กล่าวคือ เครือข่ายทางสังคมมิได้ทำหน้าที่เป็นกลไกการกระจายโอกาสอย่างเป็นกลาง หากมีลักษณะเลือกสรรและมีแนวโน้มเอื้อประโยชน์ต่อครัวเรือนที่มีทุนมิติอื่นรองรับอยู่แล้วมากกว่า เช่น ทุนมนุษย์ ทุนการเงิน ขณะที่ครัวเรือนที่เปราะบางมากกลับเผชิญข้อจำกัดในการเข้าร่วมและใช้ประโยชน์ ส่งผลให้การเข้าถึงทรัพยากรและการสนับสนุนผ่านเครือข่ายเกิดความไม่สมมาตร และนำไปสู่การผลิตซ้ำของความเหลื่อมล้ำในเชิงโครงสร้างมากกว่าการลดทอนช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้ Kantee et al. (2024) ชี้ว่า เกษตรกรในจังหวัดน่านที่เข้าร่วมกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงทุนการดำรงชีพที่ดีขึ้น และ Olaleye et al. (2021) พบว่า ครัวเรือนในชนบทของไนจีเรียที่เข้าร่วมกลุ่มมีแนวโน้มช่วยลดความเปราะบางต่อการตกอยู่ในภาวะยากจน เห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมในกลุ่มหรือเครือข่ายมีบทบาทสำคัญต่อการยกระดับทุนการดำรงชีพและลดความเปราะบาง โดยผลลัพธ์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสามารถในการเชื่อมโยงของครัวเรือน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุนสังคมมิใช่เพียงทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเท่านั้น หากเป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่ต้องอาศัยทั้งโอกาสเชิงโครงสร้างและศักยภาพเชิงปัจเจกในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การเสริมสร้างทุนสังคมเพื่อยกระดับการดำรงชีพของครัวเรือนด้วยโอกาสไม่ควรมุ่งเพียงการสร้างเครือข่ายหรือส่งเสริมการรวมกลุ่มเท่านั้น แต่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการลดอุปสรรคในการเข้าถึง การสร้างความครอบคลุม และการออกแบบกลไกที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของครัวเรือนที่เปราะบางมาก เพื่อให้ทุนสังคมสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างแท้จริง

ในระดับปัจเจก การมีส่วนร่วมของครัวเรือนด้วยโอกาสในกิจกรรมกลุ่มมิได้ถูกกำหนดเพียงด้วยการมีหรือไม่มีโอกาส หากเป็นผลลัพธ์ในมิติทางเศรษฐศาสตร์รายได้ข้อจำกัดด้านทรัพยากร โดยครัวเรือนด้วยโอกาสต้องเผชิญข้อจำกัดด้านเวลา แรงงาน และสมรรถภาพทางกาย อันเนื่องมาจากการทุ่มเทแรงงานส่วนใหญ่ไปกับการหารายได้เพื่อการดำรงชีพในแต่ละวัน ส่งผลให้การเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มก่อให้เกิดต้นทุนค่าเสียโอกาสในรูปของรายได้ที่สูญเสียไปโดยตรง ข้อค้นพบนี้สะท้อนตรรกะของครัวเรือนรายได้น้อยที่ให้ความสำคัญกับผลตอบแทนระยะสั้นมากกว่าการลงทุนทางสังคมที่ให้ผลลัพธ์ในระยะยาว นอกจากนี้ ลักษณะของการผลิตทางการเกษตรที่ใช้แรงงานอย่างเข้มข้นยังส่งผลให้เกิดความเหนื่อยล้า ซึ่งลดทอนแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมนอกเหนือจากงานประจำวัน ในมิติของต้นทุน ครัวเรือนด้วยโอกาสมีค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการเข้าร่วมกิจกรรม เช่น ค่าเดินทาง หรือความยากลำบากในการเดินทางจากที่อยู่อาศัยซึ่งอยู่ห่างไกลจากสถานที่จัดกิจกรรม อันสะท้อนถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้างด้านโครงสร้างพื้นฐานและภูมิศาสตร์ ขณะเดียวกัน กิจกรรมกลุ่มในลักษณะเชิงธุรกิจจำเป็นต้องอาศัยเงินลงทุนเริ่มต้นและการร่วมรับความเสี่ยง ซึ่งเกินขีดความสามารถของครัวเรือนด้วยโอกาสที่มีสภาพคล่องต่ำและรายได้ไม่แน่นอน ปัจจัยดังกล่าวนำไปสู่พฤติกรรม

การจัดสรรทรัพยากรแบบหลีกเลี่ยงความเสี่ยง โดยครัวเรือนด้อยโอกาสมีแนวโน้มเลือกกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนในระยะสั้นและมีความแน่นอนสูง มากกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มที่ต้องใช้การลงทุนล่วงหน้าและให้ผลตอบแทนในระยะยาว แม้กิจกรรมดังกล่าวอาจเอื้อต่อการยกระดับทุนสังคมและโอกาสทางเศรษฐกิจในอนาคตก็ตาม ข้อค้นพบนี้ท้าทายนโยบายพัฒนาที่ตั้งอยู่บนแนวคิดว่าการรวมกลุ่มเป็นกลไกที่เข้าถึงได้โดยทั่วไป โดยชี้ให้เห็นว่า การมีอยู่ของกิจกรรมหรือโครงสร้างกลุ่มเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ หากปราศจากการลดต้นทุนการมีส่วนร่วมและการออกแบบกลไกที่สอดคล้องกับข้อจำกัดด้านเวลา แรงงาน และสภาพคล่องของครัวเรือนด้อยโอกาส ดังนั้น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องคำนึงถึงต้นทุนที่มองไม่เห็นเหล่านี้ควบคู่กับการสร้างแรงจูงใจ เพื่อให้การรวมกลุ่มสามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการยกระดับทุนการดำรงชีพได้อย่างแท้จริง มากกว่าการกลายเป็นกลไกที่ยังตอกย้ำความเหลื่อมล้ำระหว่างครัวเรือนที่มีและไม่มีศักยภาพในการเข้าร่วม

ในมิติของปัจจัยเชิงจิตวิทยา การมีส่วนร่วมของครัวเรือนด้อยโอกาสได้ถูกกำหนดโดยข้อจำกัดด้านทรัพยากรเพียงอย่างเดียว หากยังถูกหล่อหลอมโดยการรับรู้ตนเองและความคาดหวังต่อบทบาทในสังคม โดยครัวเรือนด้อยโอกาสจำนวนหนึ่งมีความกังวลว่า ตนไม่สามารถมีส่วนร่วมได้ในระดับเดียวกับสมาชิกคนอื่น ขาดความมั่นใจในการแสดงความคิดเห็น รวมถึงเผชิญข้อจำกัดด้านสุขภาพ ปัจจัยเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การรับรู้ความสามารถของตนเองมีอิทธิพลโดยตรงต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม กล่าวคือ เมื่อครัวเรือนด้อยโอกาสประเมินว่า ตนไม่มีศักยภาพเพียงพอ การไม่เข้าร่วมจึงเป็นการตัดสินใจที่มีเหตุผลภายใต้กรอบการรับรู้ดังกล่าว ในระดับโครงสร้าง ครัวเรือนด้อยโอกาสบางส่วนมีข้อจำกัดในการรับรู้ถึงผลประโยชน์ระยะยาวของการมีส่วนร่วมในเครือข่ายทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงองค์ความรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือโอกาสในการเชื่อมโยงกับทรัพยากรภายนอก สถานการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่า การตัดสินใจถูกกำหนดโดยข้อมูลที่จำกัดและการให้ความสำคัญกับผลตอบแทนระยะสั้นมากกว่าผลประโยชน์ในอนาคต เมื่อไม่สามารถรับรู้ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมในระยะสั้นได้ การลงทุนในความสัมพันธ์ทางสังคมจึงถูกลดความสำคัญลง ปัจจัยเชิงจิตวิทยาและเชิงโครงสร้างดังกล่าวทำงานร่วมกันในลักษณะวงจรป้อนกลับเชิงลบ กล่าวคือการไม่เข้าร่วมกิจกรรมทำให้ขาดโอกาสในการเรียนรู้และสร้างเครือข่าย ขณะเดียวกัน การขาดเครือข่ายยังตอกย้ำความรู้สึกไม่มีบทบาทและลดความมั่นใจต่อการมีส่วนร่วมในอนาคต ส่งผลให้รูปแบบการดำรงชีวิตมีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากยิ่งขึ้น ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการจัดตั้งกลุ่มหรือการสร้างเครือข่ายในเชิงโครงสร้าง โดยละเลยมิติทางจิตวิทยาและการรับรู้ของผู้มีส่วนร่วม กล่าวคือ แม้มีโครงสร้างกลุ่มรองรับ แต่หากครัวเรือนด้อยโอกาสไม่รับรู้ถึงบทบาท คุณค่า หรือความสามารถของตนเองในการมีส่วนร่วม กลไกดังกล่าวจะไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเสริมสร้างทุนสังคมในบริบทของครัวเรือนด้อยโอกาสจำเป็นต้องดำเนินควบคู่กันทั้งในมิติโครงสร้างและมิติการเสริมพลังเชิงจิตวิทยา โดยเฉพาะการสร้างเชื่อมั่น การยอมรับในบทบาทของสมาชิกทุกระดับ และการออกแบบกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ระยะสั้นที่มองเห็นได้ เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมในระยะเริ่มต้น อันนำไปสู่การก่อตัวของความสัมพันธ์ทางสังคมและการเสริมสร้างความยืดหยุ่นในการดำรงชีพระยะยาว

ปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้อยโอกาสในพื้นที่ศึกษา

ครัวเรือนด้อยโอกาสในฐานะเกษตรกรดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างตลาดสินค้าเกษตรที่มีความไม่สมดุลด้านอำนาจการต่อรอง ซึ่งเป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่กำหนดทั้งระดับรายได้และความมั่นคงในการดำรงชีพ โดยเฉพาะในตลาดสินค้าเกษตรที่มีลักษณะใกล้เคียงการแข่งขันสมบูรณ์ด้านอุปทาน แต่มีลักษณะกึ่งผูกขาดด้านอุปสงค์ เช่น ยางพารา ซึ่งมีผู้ผลิตรายย่อยจำนวนมาก ขณะที่ผู้ซื้อมีจำนวนจำกัด ส่งผลให้ครัวเรือนด้อยโอกาสอยู่ในสถานะผู้รับราคาและมีอำนาจการต่อรองจำกัด ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า มูลค่าและความเสี่ยงมิได้กระจายอย่างเท่าเทียม หากมีแนวโน้มกระจุกตัวอยู่ในช่วงปลายน้ำของห่วงโซ่คุณค่า ภายใต้โครงสร้างดังกล่าว ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรจึงถูกส่งผ่านโดยตรงไปยังครัวเรือนผู้ผลิตในรูปของความเสี่ยงที่ไม่มั่นคงทางรายได้ กล่าวคือ ในช่วงที่ราคาปรับตัวสูงขึ้น ผลประโยชน์ที่ครัวเรือน

ด้อยโอกาสได้รับมีจำกัดเมื่อเทียบกับส่วนแบ่งมูลค่าในห่วงโซ่มูลค่า แต่เมื่อราคาปรับลดลง ภาระความเสี่ยงกลับตกอยู่กับครัวเรือนผู้ผลิตเกือบทั้งหมด สะท้อนถึงการกระจายความเสี่ยงที่ไม่สมดุลและความเปราะบางเชิงโครงสร้างของครัวเรือนด้อยโอกาส

ในมิติด้านการผลิต โครงสร้างการผลิตของครัวเรือนด้อยโอกาสมีลักษณะพึ่งพาทรัพยากรในระดับสูง แต่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้จำกัด อันเป็นผลจากข้อจำกัดด้านขนาดการถือครองที่ดิน เทคโนโลยี และการเข้าถึงตลาด ส่งผลให้รายได้ของครัวเรือนด้อยโอกาสขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิตมากกว่าคุณภาพหรือมูลค่าเพิ่มของสินค้า ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว การเพิ่มรายได้จึงเกิดขึ้นจากการขยายพื้นที่หรือเพิ่มแรงงาน ซึ่งมีข้อจำกัดและไม่ยั่งยืน เนื่องจากมีได้รับประกันว่า รายได้จะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย โดยเฉพาะในกรณีที่ราคาสินค้าเกษตรไม่สอดคล้องกับปริมาณผลผลิต ยิ่งไปกว่านั้น ข้อค้นพบยังสะท้อนความยั่งยืนของการเพิ่มผลผลิต กล่าวคือ ความพยายามในการเพิ่มผลผลิตจะมาพร้อมกับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าปุ๋ย ค่าเคมีภัณฑ์ หรือภาระหนี้สินจากการกู้ยืมเงิน ผลที่ตามมาคือ ความเสี่ยงของครัวเรือนด้อยโอกาสเพิ่มขึ้นในอัตราที่เร็วกว่าการเติบโตของรายได้ เนื่องจากต้นทุนเพิ่มขึ้นเร็วกว่าราคาผลผลิตจนบั่นทอนส่วนต่างของกำไรและความสามารถในการสะสมทุนของครัวเรือนด้อยโอกาส ข้อค้นพบนี้ท้าทายแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเป็นหลัก โดยชี้ให้เห็นว่า การเพิ่มผลผลิตเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ และอาจซ้ำเติมความเปราะบางของครัวเรือนด้อยโอกาสในกรณีที่ไม่สามารถจัดการความเสี่ยงด้านต้นทุนและราคาได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การยกระดับผลผลิตภายใต้โครงสร้างตลาดที่ไม่เป็นธรรมอาจนำไปสู่การเติบโตที่เปราะบางมากกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น การยกระดับการดำรงชีพของครัวเรือนด้อยโอกาสจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบการเพิ่มผลผลิตไปสู่การปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ในห่วงโซ่มูลค่า การเพิ่มอำนาจการต่อรอง การสร้างมูลค่าเพิ่ม และการกระจายความเสี่ยงอย่างเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยให้ครัวเรือนด้อยโอกาสสามารถเปลี่ยนผ่านจากผู้รับราคาไปสู่ผู้มีอำนาจการต่อรองในตลาดได้มากยิ่งขึ้น และลดความเปราะบางในระยะยาว

ในมิติด้านการตลาด ครัวเรือนด้อยโอกาสจำหน่ายผลผลิตในรูปวัตถุดิบขั้นต้นที่ยังไม่ผ่านกระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มหรือพัฒนาอัตลักษณ์ของสินค้า เช่น การจำหน่ายข้าวโดยไม่ระบุแหล่งที่มาหรือเรื่องราวของกระบวนการผลิต ส่งผลให้สินค้าไม่สามารถสร้างความแตกต่างในตลาดและถูกทดแทนได้ง่าย การแข่งขันจึงเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่ราคาเป็นปัจจัยหลัก ซึ่งยิ่งตอกย้ำข้อจำกัดด้านอำนาจการต่อรองของครัวเรือนด้อยโอกาสในห่วงโซ่มูลค่า และสะท้อนการที่ครัวเรือนด้อยโอกาสถูกจำกัดให้อยู่ในช่วงต้นน้ำของห่วงโซ่มูลค่า ซึ่งเป็นช่วงที่สร้างมูลค่าเพิ่มต่ำที่สุด อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนด้อยโอกาสบางส่วนมีศักยภาพแฝงที่ยังมิได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ความหลากหลายของพันธุ์ข้าว วิธีการผลิต อัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งสามารถต่อยอดไปสู่การสร้างความแตกต่างเชิงสัญลักษณ์ การเล่าเรื่องสินค้าเพื่อเข้าถึงตลาดเฉพาะที่ให้คุณค่ากับคุณภาพ ความยั่งยืน และแหล่งที่มา จากข้อค้นพบสะท้อนให้เห็นว่า ความเสี่ยงจากทั้งปัจจัยด้านการผลิตและการตลาดยังคงถูกผลกระทบมายังครัวเรือนด้อยโอกาสเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นความผันผวนของราคาสินค้าเกษตร ความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เช่น อุทกภัย ความเสียหายจากการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช ซึ่งล้วนส่งผลกระทบโดยตรงต่อรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้อยโอกาส ทั้งนี้ แม้นโยบายที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือระยะสั้นสามารถบรรเทาผลกระทบได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอในการแก้ไขข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะการที่ครัวเรือนด้อยโอกาสยังคงติดอยู่ในตำแหน่งที่สร้างมูลค่าเพิ่มต่ำและมีอำนาจการต่อรองจำกัดในตลาด ดังนั้น การยกระดับการดำรงชีพของครัวเรือนด้อยโอกาสจำเป็นต้องดำเนินควบคู่กันทั้งในด้านการปรับระบบการผลิตและการปรับโครงสร้างตลาด โดยมุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านการพัฒนาอัตลักษณ์ของสินค้า การเชื่อมโยงกับตลาดที่ให้คุณค่ากับความแตกต่าง การเสริมสร้างศักยภาพด้านการตลาด และการยกระดับบทบาทของผู้ผลิตในห่วงโซ่มูลค่า แนวทางดังกล่าวจะช่วยเปลี่ยนผ่านครัวเรือนด้อยโอกาสจากผู้จำหน่ายวัตถุดิบไปสู่ผู้ผลิตสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่ม และลดความเปราะบางในระยะยาว

ปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลผลิตของครัวเรือนด้วยโอกาสในพื้นที่ศึกษานี้ดังนี้

1. พื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กเป็นลักษณะที่พบอย่างแพร่หลายในภาคการเกษตรทั่วโลก โดยเฉพาะในบริบทของประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งสะท้อนบทบาทของที่ดินในฐานะปัจจัยการผลิตหลักของครัวเรือนเกษตรกร (Lowder et al., 2016) โดยขนาดการถือครองที่ดินไม่เพียงเป็นปัจจัยกำหนดศักยภาพการผลิตเท่านั้น หากยังเชื่อมโยงกับความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยีและสถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนอีกด้วย (Giroh, & Nachandiya, 2022) อย่างไรก็ตาม สำหรับครัวเรือนด้วยโอกาสที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด การลงทุนในเทคโนโลยีการผลิตบางประเภทอาจไม่ก่อให้เกิดความคุ้มค่า เพราะไม่สามารถใช้ประโยชน์จากการประหยัดต่อขนาดได้อย่างเต็มที่ ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ครัวเรือนด้วยโอกาสจึงปรับกลยุทธ์ไปสู่การทำการเกษตรแบบเข้มข้นในพื้นที่ขนาดเล็ก โดยอาศัยแรงงานครัวเรือนและการจัดการแบบประณีตเพื่อเพิ่มผลผลิต แนวโน้มนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์แบบผกผันระหว่างขนาดพื้นที่และผลผลิต กล่าวคือ พื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็ก (น้อยกว่า 5 เฮกตาร์) มีผลผลิตสูงกว่าพื้นที่ขนาดใหญ่ (Otsuka et al., 2016; Rada, & Fuglie, 2019) เช่นเดียวกับในไนจีเรียที่พบว่า ฟาร์มขนาดเล็กมีผลผลิตสูงกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ (Omotilewa et al., 2021)

ความสัมพันธ์แบบผกผันดังกล่าวมิได้หมายความว่า ฟาร์มขนาดเล็กมีความได้เปรียบในทุกมิติ หากสะท้อนข้อได้เปรียบด้านผลผลิตมากกว่าศักยภาพในการสร้างรายได้โดยรวม กล่าวคือ แม้ผลผลิตสูง แต่ข้อจำกัดด้านพื้นที่ยังคงจำกัดปริมาณผลผลิตรวมและรายได้สุทธิของครัวเรือนด้วยโอกาส ส่งผลให้ครัวเรือนด้วยโอกาสยังคงเผชิญข้อจำกัดในการสะสมทุนและการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้น การเพิ่มผลผลิตในระบบการผลิตขนาดเล็กจำเป็นต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่เข้มข้นมากขึ้น เช่น ปุ๋ย น้ำ แรงงาน ซึ่งอาจนำไปสู่ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นและความเสี่ยงที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในบริบทที่ราคาปัจจัยการผลิตมีความผันผวน ดังนั้น ขนาดพื้นที่ทำการเกษตรจึงเป็นทั้งข้อจำกัดและเงื่อนไขกำหนดกลยุทธ์ของครัวเรือนด้วยโอกาส กล่าวคือ แม้พื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กสามารถเพิ่มผลผลิตผ่านการจัดการที่เข้มข้น แต่การยกระดับรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องอาศัยกลไกอื่นร่วมด้วย เช่น การสร้างมูลค่าเพิ่ม การเชื่อมโยงตลาด การเพิ่มประสิทธิภาพของห่วงโซ่คุณค่า มิฉะนั้น ครัวเรือนด้วยโอกาสอาจติดอยู่ในกับดักผลผลิตสูงแต่รายได้ต่ำ ซึ่งจำกัดศักยภาพในการยกระดับผลผลิตและการปรับตัวระยะยาว

2. ประสบการณ์การทำการเกษตร ครัวเรือนด้วยโอกาสสะสมทุนมนุษย์ในรูปของประสบการณ์การทำการเกษตรมาอย่างยาวนาน ทั้งผ่านกระบวนการสืบทอดระหว่างรุ่นและการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงตั้งแต่วัยแรงงานตอนต้น ซึ่งก่อให้เกิดความรู้เชิงปฏิบัติ ความชำนาญ และความสามารถในการจัดการระบบการผลิตภายใต้ข้อจำกัดของทรัพยากรที่มีอยู่ ประสบการณ์ดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพของการจัดสรรทรัพยากร การตัดสินใจ และการจัดการความเสี่ยง อย่างไรก็ตาม ความได้เปรียบนี้เป็นข้อได้เปรียบแบบมีเงื่อนไขที่ขึ้นอยู่กับความสามารถของแรงงานในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ในเชิงพลวัต การเพิ่มขึ้นของอายุแรงงานส่งผลให้ข้อจำกัดด้านสมรรถภาพทางกายและสุขภาพทวีความสำคัญมากขึ้น เช่น อาการอ่อนเพลีย กล้ามเนื้ออ่อนแรง ความสามารถในการใช้แรงงานที่ลดลง ซึ่งล้วนบั่นทอนผลผลิตและลดทอนความสามารถในการดำเนินกิจกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น ขณะเดียวกัน การสะสมประสบการณ์ภายใต้ระบบการผลิตแบบเดิมเป็นระยะเวลานานยังมีแนวโน้มก่อให้เกิดการยึดติดกับองค์ความรู้เดิม ซึ่งจำกัดการเปิดรับข้อมูลใหม่ ลดความยืดหยุ่นในการเรียนรู้ และทำให้การยอมรับเทคโนโลยีและนวัตกรรมเกิดขึ้นในอัตราที่ช้ากว่าที่ควรจะเป็น โดยเฉพาะในบริบทที่ระบบการผลิตทางการเกษตรมีความซับซ้อนและพึ่งพาองค์ความรู้มากขึ้น

ครัวเรือนด้วยโอกาสส่วนหนึ่งมีแนวโน้มยึดติดกับแนวปฏิบัติการผลิตแบบดั้งเดิมที่คุ้นชิน เนื่องจากรับรู้ว่าเป็นทางเลือกที่มีความเสี่ยงต่ำและสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ ส่งผลให้เกิดข้อจำกัดเชิงพฤติกรรมในรูปของความระมัดระวังหรือการปฏิเสธต่อการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ ศักยภาพของครัวเรือนด้วยโอกาสจึงมิได้ขึ้นอยู่กับระดับ

ทุนมนุษย์เพียงอย่างเดียว หากขึ้นอยู่กับความสามารถในการแปลงทุน กล่าวคือ ความสามารถในการนำประสบการณ์เดิมมาสานกับองค์ความรู้ เทคโนโลยี และเงื่อนไขการผลิตใหม่ภายใต้ข้อจำกัดด้านอายุ สุขภาพ และเจตคติ ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว จึงปรากฏลักษณะของกับดักการปรับตัวที่ครัวเรือนด้อยโอกาสยังคงพึ่งพากระบวนการผลิตแบบเดิม ซึ่งให้ความมั่นคงในระยะสั้น แต่จำกัดศักยภาพในการเพิ่มผลิตภาพระยะยาว อันเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เช่น โครงสร้างแรงงานสูงวัย และข้อจำกัดเชิงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับเจตคติต่อการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ทุนมนุษย์ของครัวเรือนด้อยโอกาสจึงมีลักษณะเป็นทุนที่มีพลวัต โดยทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งศักยภาพและข้อจำกัดในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ หากปราศจากเงื่อนไขสนับสนุนในมิติอื่น เช่น เทคโนโลยีที่เหมาะสม ระบบสนับสนุนด้านสุขภาพ กลไกการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างรุ่น ทุนมนุษย์อาจไม่สามารถแปลงไปสู่การเพิ่มผลิตภาพได้อย่างเต็มศักยภาพ ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาครัวเรือนด้อยโอกาสจึงควรมุ่งเน้นการออกแบบกลไกที่ไม่เพียงเพิ่มความรู้ใหม่เท่านั้น แต่ต้องส่งเสริมการเชื่อมต่อระหว่างประสบการณ์เดิมและเทคโนโลยีใหม่หรือนวัตกรรมอย่างสอดคล้องกับบริบทของครัวเรือน เพื่อลดข้อจำกัดและนำไปสู่การยกระดับผลิตภาพอย่างยั่งยืน

3. แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่ แรงงานกลุ่มนี้ซึ่งมีอายุและประสบการณ์การทำงานน้อยกว่ารุ่นก่อนหน้า เข้าสู่ภาคการเกษตรผ่านเส้นทางที่หลากหลาย ทั้งในฐานะผู้สืบทอดอาชีพของครัวเรือนภายหลังสำเร็จการศึกษา และในฐานะแรงงานที่เคຍอพยพออกไปทำงานนอกพื้นที่ก่อนจะตัดสินใจย้ายกลับคืนถิ่นเพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรอีกครั้ง สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงการไหลกลับของทุนมนุษย์และทุนสังคมสู่พื้นที่ชนบท สอดคล้องกับ Taotawin (2024) ที่ชี้ให้เห็นว่า เหตุผลสำคัญที่ทำให้คนหนุ่มสาวชาวอีสานตัดสินใจอพยพกลับคืนถิ่น ได้แก่ ความรับผิดชอบในการดูแลบิดามารดาสูงอายุ การเลี้ยงดูบุตรในวัยพึ่งพิง ความต้องการสืบทอดที่ดินทำกินของครอบครัว อย่างไรก็ตาม การกลับคืนถิ่นของแรงงานกลุ่มนี้มีได้หมายถึงการย้อนกลับไปสู่รูปแบบการผลิตเดิม หากเป็นกระบวนการผสมผสานทุนในหลายมิติที่สะสมจากประสบการณ์นอกพื้นที่ให้เข้ากับทรัพยากรและบริบทเดิมของชุมชน กล่าวคือ คนหนุ่มสาวได้นำความรู้ทักษะ ประสบการณ์ และเงินทุนที่สะสมจากการทำงานนอกพื้นที่มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอาชีพดั้งเดิม ควบคู่กับการริเริ่มสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ทั้งในและนอกภาคการเกษตร แม้กระบวนการดังกล่าวจะเอื้อต่อการเพิ่มผลิตภาพและการสร้างมูลค่าเพิ่ม แต่ศักยภาพของแรงงานมิได้แปลงเป็นผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจโดยตรง หากยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างในพื้นที่ เช่น การเข้าถึงทรัพยากร โครงสร้างตลาด โอกาสในการเชื่อมโยงเครือข่าย นอกจากนี้ อาจเกิดความขัดแย้งระหว่างรุ่นเกี่ยวกับแนวคิดการผลิตแบบดั้งเดิมของแรงงานรุ่นก่อนและแนวทางสมัยใหม่ของแรงงานรุ่นใหม่ ซึ่งอาจเป็นทั้งแรงผลักดันและข้อจำกัดต่อการเปลี่ยนผ่านของระบบการผลิต ดังนั้น การกลับคืนถิ่นของแรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่จึงเป็นกลไกการปรับโครงสร้างชนบทที่เชื่อมโยงมิติของครัวเรือน เศรษฐกิจ และสังคมเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ไม่เพียงช่วยเติมเต็มช่องว่างด้านแรงงานในภาคการเกษตรเท่านั้น หากยังมีบทบาทในการเปลี่ยนผ่านจากเศรษฐกิจการเกษตรแบบดั้งเดิมไปสู่สังคมชนบทที่มีลักษณะเชิงผู้ประกอบการมากขึ้น

แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีคุณลักษณะบางประการที่เอื้อต่อการยกระดับระบบการผลิตทางการเกษตรในระยะยาว โดยเฉพาะระดับการศึกษาที่สูงขึ้นเมื่อเทียบกับแรงงานครัวเรือนรุ่นก่อนหน้า ทั้งในระดับปริญญาตรีและสูงกว่า และในบางกรณีเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสาขาการเกษตรโดยตรง ทุนมนุษย์ในมิตินี้มีนัยสำคัญต่อการเข้าถึงองค์ความรู้เชิงเทคนิค เทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการเกษตร ตลอดจนการเสริมสร้างความสามารถในการวางแผนและการบริหารจัดการการผลิตอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีส่วนช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น (Giroh, & Nachandiya, 2022) ทำนองเดียวกัน Maini et al. (2021) ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาถือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการเสริมสร้างทุนมนุษย์ของภาคการเกษตรทั้งในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาและกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว โดยมีบทบาทสำคัญต่อการยกระดับประสิทธิภาพการผลิต ตลอดจนเป็นปัจจัยสนับสนุนการปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบการเกษตรแบบยั่งยืน อย่างไรก็ตาม การมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้นไม่ได้หมายความว่า จะนำไปสู่การยกระดับผลลัพธ์ทางการผลิตโดยตรง หากขึ้นอยู่กับเงื่อนไข

เชิงบริบทที่กำกับการใช้ประโยชน์จากทุนมนุษย์ เช่น การเข้าถึงทรัพยากรการผลิต โครงสร้างพื้นฐาน เทคโนโลยีที่เหมาะสม ตลาดรองรับผลผลิต ในบางกรณี ความรู้เชิงวิชาการอาจไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขการผลิตในพื้นที่ หรือไม่สามารถแปลงเป็นการปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้ข้อจำกัดด้านทุนการดำรงชีพในมิติอื่น แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่จึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้สมัยใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวคือ สามารถผสมผสานความรู้เชิงทฤษฎีและประสบการณ์ของครัวเรือน เพื่อพัฒนาแนวทางการผลิตที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะพื้นที่ ขณะเดียวกัน ยังมีศักยภาพในการเข้าถึงเครือข่ายข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีดิจิทัล และช่องทางการจัดจำหน่ายสมัยใหม่ ซึ่งเอื้อต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น แม้การศึกษาจะเป็นฐานสำคัญของการเสริมสร้างทุนมนุษย์และการยกระดับภาคการเกษตร แต่ประสิทธิภาพของทุนมนุษย์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสามารถในการบูรณาการให้เข้ากับทุนการดำรงชีพมิติอื่น ๆ และเงื่อนไขเชิงโครงสร้างในพื้นที่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มิได้เป็นเพียงแรงงานที่มีการศึกษาสูงเท่านั้น หากยังเป็นตัวแสดงสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนผ่านของระบบการผลิตไปสู่รูปแบบที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนภายใต้พลวัตของเศรษฐกิจชนบท

แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีศักยภาพโดดเด่นด้านความสามารถในการเรียนรู้และปรับตัว โดยเฉพาะภายใต้บริบทที่เทคโนโลยีดิจิทัลและแพลตฟอร์มออนไลน์กลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของการเข้าถึงความรู้ ช่องทางดังกล่าวเอื้อให้แรงงานกลุ่มนี้สามารถสืบค้นองค์ความรู้ด้านการเกษตร เทคนิคการผลิต และแนวทางแก้ปัญหาได้อย่างรวดเร็ว และทันสถานการณ์ ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้มีความต่อเนื่องมากกว่าการพึ่งพากระบวนการศึกษาอย่างเป็นทางการ กระบวนการเรียนรู้ของแรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มาจากหลากหลายแหล่ง ซึ่งผสานทั้งการเรียนรู้เชิงดิจิทัล การเรียนรู้เชิงสังคม และการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง กล่าวคือ นอกจากการเข้าถึงข้อมูลผ่านสื่อดิจิทัลแล้ว ยังอาศัยการถ่ายทอดความรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเกษตรกรรายอื่นในชุมชน ตลอดจนการสังเกตและการเลียนแบบแนวปฏิบัติที่ประสบความสำเร็จ กระบวนการดังกล่าวช่วยให้เกิดการเรียนรู้เชิงบริบท ซึ่งสามารถปรับใช้ได้จริงในพื้นที่ รวมถึงเพิ่มความแม่นยำในการวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีศักยภาพในการเรียนรู้ แต่การแปลงศักยภาพดังกล่าวไปสู่ผลลัพธ์ทางการผลิตยังเผชิญข้อจำกัดสำคัญ โดยเฉพาะการเข้าถึงโอกาสในการพัฒนาทักษะอย่างเป็นระบบ เช่น การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งยังมีอยู่จำกัดและไม่ครอบคลุมแรงงานทุกกลุ่ม ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพและการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ แม้มีความสามารถในการเรียนรู้สูง แต่กลับไม่สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเต็มที่ในทางปฏิบัติ แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่จึงเป็นตัวเร่งการเรียนรู้ของระบบการผลิตทางการเกษตรที่สามารถเชื่อมโยงความรู้จากหลากหลายแหล่งเข้าสู่การปฏิบัติจริง อย่างไรก็ตาม การลดข้อจำกัดของแรงงานกลุ่มนี้จำเป็นต้องอาศัยกลไกการสนับสนุนที่เหมาะสม ทั้งในด้านการพัฒนาทักษะอย่างต่อเนื่อง การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล และการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ร่วมในระดับชุมชน เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ไม่เพียงเกิดขึ้น แต่สามารถต่อยอดไปสู่การยกระดับประสิทธิภาพและความยั่งยืนของการผลิตทางการเกษตรได้อย่างเป็นรูปธรรมในระยะยาว

ความแตกต่างด้านสภาพร่างกายและเจตคติระหว่างแรงงานครัวเรือนต่างรุ่นมีนัยสำคัญต่อความสามารถในการปรับตัว กล่าวคือ แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีความพร้อมทั้งในด้านสมรรถภาพทางกายและกรอบความคิดที่เปิดรับการเปลี่ยนแปลงมากกว่า ส่งผลให้มีความตระหนักและความสามารถในการเรียนรู้ รวมถึงการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมได้อย่างคล่องตัวมากกว่าเมื่อเทียบกับแรงงานครัวเรือนรุ่นก่อนหน้า ปัจจัยสำคัญที่กำหนดความแตกต่างดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เพียงอายุหรือประสบการณ์ หากยังรวมถึงค่านิยมส่วนบุคคลซึ่งทำหน้าที่เป็นกรอบกำกับการรับรู้และการตัดสินใจของแรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่ ค่านิยมที่เปิดรับสิ่งใหม่และมุ่งเน้นประสิทธิภาพสามารถกระตุ้นให้เกิดความมุ่งมั่น ความกระตือรือร้น และความพร้อมในการปรับตัวต่อรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้แรงงานกลุ่มนี้มีแนวโน้มบริหารจัดการการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และสามารถแปลงการเรียนรู้ไปสู่การเพิ่มผลผลิตภาพ

ได้ในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม แม้แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีบทบาทเป็นตัวเร่งการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของภาคการเกษตร แต่กระบวนการเปลี่ยนผ่านมิได้เกิดขึ้นอย่างราบรื่นเสมอไป ความแตกต่างด้านประสบการณ์และกรอบความคิดระหว่างรุ่นอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในการตัดสินใจเกี่ยวกับแนวทางการผลิตตั้งที่กล่าวไปข้างต้น นอกจากนี้ โครงสร้างแรงงานในชนบทที่ยังคงพึ่งพาแรงงานสูงอายุเป็นหลัก อันเป็นผลจากการอพยพของแรงงานวัยหนุ่มสาวไปยังภาคเศรษฐกิจอื่น ทำให้ภาระการผลิตตกอยู่กับแรงงานที่มีข้อจำกัดด้านร่างกาย ซึ่งอาจลดทอนศักยภาพโดยรวมของระบบการผลิต สอดคล้องกับ Giroh, & Nachandiya (2022) ที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างช่วงอายุของเกษตรกรและประสิทธิภาพการผลิตยางพารา โดยเกษตรกรชาวสวนยางที่มีอายุในช่วง 34-44 ปี มีผลผลิตภาพเพิ่มขึ้น ขณะที่เกษตรกรชาวสวนยางในช่วงอายุ 45-54 ปี มีผลผลิตค่อนข้างคงที่ ส่วนเกษตรกรชาวสวนยางที่มีอายุ 55 ปีขึ้นไป มีผลผลิตภาพลดลง อย่างไรก็ตาม เกษตรกรชาวสวนยางสูงอายุจำเป็นต้องดำเนินกิจกรรมการผลิตต่อไปภายใต้ข้อจำกัดด้านโครงสร้างแรงงาน ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างแรงงานต่างรุ่นจึงเป็นทั้งโอกาสและข้อจำกัดในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่มีศักยภาพในการขับเคลื่อนนวัตกรรมและการเปลี่ยนแปลง ขณะที่แรงงานครัวเรือนรุ่นก่อนหน้ามีประสบการณ์ที่สำคัญต่อความต่อเนื่องของระบบการผลิต การยกระดับการผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืนจึงจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการศักยภาพของแรงงานครัวเรือนทั้ง 2 รุ่น ผ่านการออกแบบกลไกที่เอื้อต่อการถ่ายทอดความรู้ระหว่างรุ่น ควบคู่กับการสนับสนุนให้แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่สามารถเข้ามามีบทบาทในการปรับโครงสร้างการผลิตได้อย่างเต็มศักยภาพ

4. การฝึกอบรม การฝึกอบรมเป็นกลไกการเชื่อมโยงระหว่างความรู้และผลผลิตของครัวเรือนด้วยโอกาส โดยทำหน้าที่แปลงทุนมนุษย์ากรูปของความรู้เชิงนามธรรมไปสู่การปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิต กล่าวคือ การฝึกอบรมช่วยยกระดับทั้งองค์ความรู้เชิงเทคนิค ทักษะการจัดการและความสามารถในการตัดสินใจภายใต้ข้อจำกัด ส่งผลให้ครัวเรือนด้วยโอกาสมีแนวโน้มปรับปรุงวิธีการผลิต เลือกใช้ปัจจัยการผลิตได้อย่างเหมาะสม และบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น อันนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตในระยะต่อเนื่อง นอกจากนี้ การฝึกอบรมยังมีบทบาทในการลดความไม่สมบูรณ์ของข้อมูล โดยทำให้ครัวเรือนด้วยโอกาสเข้าถึงองค์ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งเอื้อต่อการตัดสินใจภายใต้ความเสี่ยงและความไม่แน่นอน รวมถึงการวางแผนการผลิตในระยะยาว โดยเฉพาะในกรณีนี้เนื้อหาการฝึกอบรมมีความสอดคล้องกับบริบท ข้อจำกัด และทรัพยากรของครัวเรือน จะยิ่งเพิ่มโอกาสในการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้จริง อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างการฝึกอบรมและผลผลิตมิได้เกิดขึ้นโดยตรง หากขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างหลายประการ เช่น การเข้าถึงแหล่งเงินทุน ปัจจัยการผลิต โครงสร้างพื้นฐาน ตลาด ราคาสินค้าเกษตร บริการส่งเสริมการเกษตร ความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ ปัจจัยเหล่านี้มีบทบาททั้งสนับสนุนและจำกัดผลลัพธ์ของการฝึกอบรม กล่าวคือ แม้ครัวเรือนด้วยโอกาสมีความรู้และทักษะเพิ่มขึ้น แต่หากขาดทรัพยากรสนับสนุนที่เหมาะสมหรือเผชิญข้อจำกัดด้านตลาด อาจไม่สามารถแปลงศักยภาพดังกล่าวไปสู่การเพิ่มผลผลิตได้อย่างเต็มที่ จึงเกิดช่องว่างระหว่างการเรียนรู้และผลลัพธ์ สถานการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าการฝึกอบรมเป็นเพียงหนึ่งในองค์ประกอบของระบบนิเวศการพัฒนาที่ต้องอาศัยการบูรณาการกับทุนการดำรงชีพในมิติอื่น เพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผลลัพธ์ของการฝึกอบรมขึ้นอยู่กับความสามารถของครัวเรือนด้วยโอกาสในการแปลงความรู้ภายใต้ข้อจำกัดเชิงบริบท ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละครัวเรือน ดังนั้น การฝึกอบรมควรออกแบบให้เป็นมากกว่าการถ่ายทอดความรู้ โดยเป็นกระบวนการเสริมพลังที่เชื่อมโยงกับระบบสนับสนุนอื่น ๆ ทั้งด้านการเงิน เทคโนโลยี ตลาด และเครือข่ายทางสังคม เพื่อให้ครัวเรือนด้วยโอกาสสามารถนำความรู้ไปใช้ได้จริงและต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การยกระดับผลผลิตและความยั่งยืนของการดำรงชีพในระยะยาว สอดคล้องกับ Tran (2020) ที่ชี้ให้เห็นว่า การฝึกอบรมมีบทบาทในการเพิ่มผลผลิตยางพารา โดยทำหน้าที่เป็นกลไกการยกระดับทุนมนุษย์ผ่านการเสริมสร้างความรู้เชิงเทคนิคและความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลของเกษตรกร

ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นเป็นปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่สามารถทำหน้าที่ได้ทั้งในฐานะแรงสนับสนุนและข้อจำกัดในเวลาเดียวกัน โดยผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับระดับทรัพยากร โครงสร้างโอกาส และบริบทเฉพาะของแต่ละครัวเรือน กล่าวคือ ในกรณีของครัวเรือนด้อยโอกาสที่มีทรัพยากรเพียงพอ ปัจจัยเหล่านี้สามารถแปลงไปสู่การเพิ่มผลิตภาพได้อย่างมีนัยสำคัญ ขณะที่ครัวเรือนด้อยโอกาสที่เผชิญข้อจำกัด ปัจจัยเดียวกันกลับกลายเป็นคอขวดที่บั่นทอนศักยภาพการผลิต ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนกลไกการทำงานของปัจจัยในลักษณะขึ้นกับบริบท เช่น พื้นที่ทำการเกษตรจะเอื้อต่อการเพิ่มผลิตภาพก็ต่อเมื่อมีทั้งขนาดและคุณภาพที่เหมาะสม มิใช่เพียงการมีอยู่ของที่ดินเพียงอย่างเดียว ประสพการณ์ทำการเกษตรจะส่งผลเชิงบวกได้ก็ต่อเมื่อแรงงานครัวเรือนสามารถปรับใช้ความรู้เดิมให้สอดคล้องกับเงื่อนไขการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่และการฝึกอบรมจะมีบทบาทในการเพิ่มผลิตภาพได้ก็ต่อเมื่อสามารถเข้าถึงได้อย่างต่อเนื่อง และเนื้อหา มีความสอดคล้องกับศักยภาพและข้อจำกัดของครัวเรือนด้อยโอกาส ดังนั้น กลไกการเพิ่มผลิตภาพจึงขึ้นอยู่กับความสามารถของครัวเรือนด้อยโอกาสในการใช้และแปลงปัจจัยเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ เช่น การประยุกต์ใช้ประสพการณ์เดิมกับระบบการผลิตใหม่ การใช้ประโยชน์จากการฝึกอบรมเพื่อยกระดับการจัดการทรัพยากร ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยที่ระบุในงานวิจัยควรทำความเข้าใจในฐานะปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่ให้ผลลัพธ์แตกต่างกันไปตามบริบท ซึ่งมีนัยสำคัญต่อการออกแบบนโยบายและมาตรการที่ต้องคำนึงถึงความหลากหลายและข้อจำกัดเชิงพื้นที่ของครัวเรือนด้อยโอกาสอย่างรอบด้าน

สรุป

ครัวเรือนด้อยโอกาสประสบกับข้อจำกัดด้านทุนการดำรงชีพในทุกมิติ โดยเฉพาะทุนสังคมซึ่งอยู่ในระดับต่ำอย่างต่อเนื่อง และปรากฏเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่บั่นทอนความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร โอกาส และกลไกการสนับสนุนจากภายนอก ทั้งนี้ ข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยามีปฏิสัมพันธ์กันในการจำกัดการมีส่วนร่วมในเครือข่ายทางสังคม และร่วมกันตอกย้ำความเปราะบางและความเหลื่อมล้ำให้มีความโน้มเอียงในระยะยาว ขณะที่ทุนมนุษย์ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพและการกำหนดกลยุทธ์การดำรงชีพของครัวเรือนด้อยโอกาส แม้มีระดับที่สูงกว่าทุนการดำรงชีพในมิติอื่น แต่กลับปรากฏความย้อนแย้งเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ แม้ครัวเรือนด้อยโอกาสมีศักยภาพด้านแรงงานและประสพการณ์สะสม ทว่ากลับถูกจำกัดด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร โดยเฉพาะการเข้าสู่สังคมสูงวัยและข้อจำกัดด้านทักษะแรงงานที่ไม่สอดคล้องกับบริบทเศรษฐกิจสมัยใหม่ ส่งผลให้ทุนมนุษย์ไม่สามารถแปลงเป็นผลิตภาพหรือรายได้ได้อย่างเต็มศักยภาพ ภายใต้เงื่อนไขนี้ การเคลื่อนย้ายแรงงานและการกระจายแหล่งรายได้จึงเป็นกลไกการปรับตัวเพื่อลดความเสี่ยงและรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ขณะเดียวกัน กลไกดังกล่าวยังอาจส่งผลย้อนกลับต่อโครงสร้างทุนมนุษย์ในระยะยาว ผ่านการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบแรงงานและรูปแบบการส่งมอบคุณค่าของครัวเรือน ในมิติของทุนกายภาพสะท้อนถึงข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ยังคงดำรงอยู่และส่งผลโดยตรงต่อผลิตภาพและศักยภาพในการสร้างรายได้ระยะยาว ขณะเดียวกัน ทุนธรรมชาติมีลักษณะผันผวนและเปราะบางจากความไม่แน่นอนของสภาพภูมิอากาศและข้อจำกัดด้านสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งยิ่งเพิ่มความเสี่ยงต่อระบบการผลิต สำหรับทุนการเงิน แม้มีแนวโน้มปรับตัวดีขึ้นเล็กน้อย แต่ยังคงเผชิญข้อจำกัดด้านสภาพคล่องและและความสามารถในการลงทุน ส่งผลให้ครัวเรือนด้อยโอกาสจำนวนมากยังคงติดอยู่ในกับดักความยากจน ทั้งนี้ ข้อจำกัดในแต่ละมิติของทุนการดำรงชีพมีความเชื่อมโยงและส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน ส่งผลให้ศักยภาพในการเพิ่มผลิตภาพและการยกระดับคุณภาพชีวิตของครัวเรือนด้อยโอกาสมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ อันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำที่ฝังลึกในระยะยาว สำหรับปัจจัยเชิงเงื่อนไขที่กำหนดการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้อยโอกาสประกอบด้วยพื้นที่ทำการเกษตร ประสพการณ์ทำการเกษตร แรงงานครัวเรือนรุ่นใหม่ และการฝึกอบรม

ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญในลักษณะที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน โดยร่วมกันยกระดับประสิทธิภาพการผลิตและความสามารถในการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. การพัฒนาทุนมนุษย์ภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างด้านแรงงาน จากข้อค้นพบที่แสดงถึงการเข้าสู่สังคมสูงวัย และการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตร การพัฒนาทุนมนุษย์ควรมุ่งเพิ่มผลิตภาพของแรงงานที่มีอยู่ควบคู่กับการสร้างแรงจูงใจให้แรงงานรุ่นใหม่กลับเข้าสู่ภาคการเกษตร อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าวจะมีประสิทธิผลก็ต่อเมื่อการฝึกอบรมมีลักษณะเชิงบริบทและสามารถแปลงเป็นการปฏิบัติได้จริง โดยเฉพาะในระบบการผลิตขนาดเล็กที่มีข้อจำกัดด้านทุนการดำรงชีพ นอกจากนี้ ควรส่งเสริมบทบาทของแรงงานรุ่นใหม่ในฐานะตัวกลางความรู้ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้สมัยใหม่กับประสบการณ์เดิมของครัวเรือนด้วยโอกาส ซึ่งจะช่วยลดช่องว่างระหว่างรุ่นและเพิ่มประสิทธิภาพของการปรับตัวทางเทคโนโลยี

2. การส่งเสริมเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับข้อจำกัดด้านทรัพยากร ภายใต้ข้อจำกัดด้านทรัพยากร การสนับสนุนเทคโนโลยีควรมุ่งเน้นการเพิ่มผลิตภาพต่อหน่วยพื้นที่และการลดความเสี่ยง เช่น ระบบการจัดการน้ำขนาดเล็ก เทคโนโลยีเกษตรแม่นยำ เครื่องจักรขนาดเล็กที่เข้าถึงได้ อย่างไรก็ตาม การนำเทคโนโลยีไปใช้มิได้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับกลไกการถ่ายทอดและความสามารถในการเข้าถึงร่วมด้วย ดังนั้น ควรพัฒนาแพลตฟอร์มการเรียนรู้เชิงพื้นที่ผ่านเครือข่ายทางสังคมในชุมชน เช่น เครือข่ายสินธุ์พรทอง ให้ทำหน้าที่เป็นระบบนิเวศการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้และลดต้นทุนการเข้าถึงเทคโนโลยี

3. การเพิ่มการเข้าถึงทุนการเงินควบคู่กับการจัดการความเสี่ยงเชิงโครงสร้าง ข้อจำกัดด้านทุนการเงินของครัวเรือนด้วยโอกาสได้เป็นเพียงปัญหาการขาดสภาพคล่องเท่านั้น แต่เชื่อมโยงกับความเสี่ยงเชิงโครงสร้างจากความผันผวนของราคาและผลผลิต ดังนั้น นโยบายการเงินควรออกแบบให้สอดคล้องกับความเสี่ยง เช่น สินเชื่อที่ยืดหยุ่นตามรอบการผลิต เครื่องมือประกันความเสี่ยงในระดับชุมชน เช่น กองทุนชุมชน ทั้งนี้ การสนับสนุนด้านการเงินจะเกิดผลอย่างยั่งยืนก็ต่อเมื่อดำเนินการควบคู่กับการพัฒนาทักษะทางการเงิน เช่น การวางแผนรายรับและรายจ่าย การออม การลงทุน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญสำหรับเพิ่มความสามารถในการจัดการความเสี่ยงและความไม่แน่นอน

4. การเสริมสร้างอำนาจการต่อรองผ่านการรวมกลุ่มและการพัฒนาตลาด ข้อจำกัดด้านอำนาจการต่อรองสะท้อนถึงความไม่สมดุลในห่วงโซ่มูลค่า ดังนั้น การพัฒนาควรมุ่งไปที่การสร้างอำนาจการต่อรองจากการรวมกลุ่มผ่านการรวมตัวในรูปแบบวิสาหกิจชุมชนหรือเครือข่ายทางการตลาด นอกจากนี้ ควรส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าและการสร้างอัตลักษณ์ของสินค้า เพื่อเปลี่ยนการแข่งขันจากราคาไปสู่คุณค่า ซึ่งจะช่วยลดการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางและเพิ่มส่วนแบ่งรายได้ของครัวเรือนด้วยโอกาส อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของแนวทางนี้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของทุนสังคมและความสามารถในการประสานงานภายในกลุ่ม

5. การพัฒนาระบบสนับสนุนแบบบูรณาการภายใต้บริบทความเปราะบางเชิงพื้นที่ เนื่องจากความเปราะบางของครัวเรือนด้วยโอกาสเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ของหลายปัจจัย การออกแบบนโยบายจึงควรใช้แนวทางแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงทุนการดำรงชีพในทุกมิติเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ กลไกสำคัญคือ การสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนในลักษณะของระบบนิเวศการพัฒนา ควบคู่กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของครัวเรือนด้วยโอกาสในการออกแบบแนวทางการพัฒนา เพื่อให้มาตรการที่ดำเนินการมีความสอดคล้องกับข้อจำกัดเชิงบริบทและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยในอนาคต

ในบริบทของครัวเรือนด้วยโอกาสที่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่ทำการเกษตร การเลือกใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสมนับเป็นกลไกสำคัญในการเพิ่มผลิตภาพ อย่างไรก็ตาม ความเหมาะสมของเทคโนโลยีมิได้ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะ

ของเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว หากเป็นผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างต้นทุน ทรัพยากรของครัวเรือน และบริบทเชิงพื้นที่ ดังนั้น งานวิจัยในอนาคตควรมุ่งวิเคราะห์กลไกการยอมรับเทคโนโลยีในเชิงลึก โดยเฉพาะเงื่อนไขที่ทำให้เทคโนโลยีเดียวกันก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่แตกต่างกันในแต่ละครัวเรือน ทำนองเดียวกัน การเข้าถึงแหล่งเงินทุนเป็นปัจจัยสนับสนุนสำคัญต่อการลงทุนและการเพิ่มผลิตภาพ งานวิจัยในอนาคตจึงควรกำหนดคำถามว่า ภายใต้เงื่อนไขใด การเข้าถึงเงินทุนจะนำไปสู่การเพิ่มผลิตภาพอย่างแท้จริง และในกรณีใดที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงหรือภาระหนี้สินเพิ่มเติม โดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์รูปแบบสินเชื่อ กลไกการจัดการความเสี่ยง และศักยภาพของครัวเรือนในการใช้ประโยชน์จากเงินทุน นอกจากนี้ การเข้าถึงตลาดควรพิจารณาในฐานะระบบความสัมพันธ์มากกว่าช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าเพียงอย่างเดียว งานวิจัยในอนาคตจึงควรมุ่งศึกษากลไกการสร้างอำนาจการต่อรองผ่านเครือข่าย เช่น การรวมกลุ่ม การใช้แพลตฟอร์มดิจิทัล การสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้า โดยเฉพาะการวิเคราะห์ว่า ปัจจัยใดเอื้อต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเชื่อมโยงตลาดในระดับชุมชน เห็นได้ว่า เทคโนโลยี แหล่งเงินทุน และตลาดมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของระบบเงื่อนไขร่วมที่กำหนดศักยภาพในการเพิ่มผลิตภาพของครัวเรือนด้วยโอกาส ดังนั้น งานวิจัยในอนาคตควรพัฒนารอบการวิเคราะห์แบบบูรณาการที่สามารถอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเหล่านี้ได้อย่างเป็นระบบ ยิ่งไปกว่านั้น ควรมีการออกแบบงานวิจัยที่สามารถทดสอบความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล เช่น การประเมินผลกระทบ เพื่อให้เข้าใจอย่างชัดเจนว่า กลไกใดเป็นปัจจัยขับเคลื่อนการเพิ่มผลิตภาพและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วยโอกาสในระยะยาว อันจะนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายที่มีความแม่นยำและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่มากยิ่งขึ้น

คำขอบคุณ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) สัญญาเลขที่ A11F680114 และ A11F670134

เอกสารอ้างอิง

- Abeje, M. T., Tsunekawa, A., Adgo, E., Haregeweyn, N., Nigussie, Z., Ayalew, Z., Elias, A., Molla, D., & Berihun, D. (2019). Exploring drivers of livelihood diversification and its effect on adoption of sustainable land management practices in the Upper Blue Nile Basin, Ethiopia. *Sustainability*, 11(10), 2991. <https://doi.org/10.3390/su11102991>
- Department for International Development. (2001). *Sustainable livelihoods guidance sheets*. Department for International Development.
- GC, R. K., & Hall, R. P. (2020). The commercialization of smallholder farming—A case study from the Western Middle Hills of Nepal. *Agriculture*, 10(5), 143. <https://doi.org/10.3390/agriculture10050143>
- Giroh, D. Y., & Nachandiya, N. (2022). Technical efficiency and profitability of small holder natural rubber production in southern Nigeria. *Journal of Plantation Crops*, 50(1), 8-19. <https://doi.org/10.25081/jpc.2022.v50.i1.7546>
- Hammond, J., Pagella, T., Caulfield, M. E., Fraval, S., Teufel, N., Wichern, J., Kihoro, E., Herrero, M., Rosenstock, T. S., & van Wijk, M. T. (2023). Poverty dynamics and the determining factors among East African smallholder farmers. *Agricultural Systems*, 206, 103611. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2023.103611>
- Jantasuwana, A., Limnirankul, B., Kramol, P., & SringamImpact, S. (2025). Impact on the livelihood assets from the conversion of maize production system to the integrated agricultural system in Na Noi District, Nan Province. *RMUTT Global Business and Economics Review*, 20(1), 147-163. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/RMUTT-Gber/article/view/281994/188030> (in Thai)

- Kantee, P., Limnirunkul, B., Teerakul, N., & Kramol, P. (2024). Livelihood assets change from participating in community agricultural business in Na Noi District, Nan Province. *Maejo Journal of Agricultural Production*, 6(3), 39-50. <https://li01.tci-thaijo.org/index.php/japmju/article/view/265188/179139> (in Thai)
- Liu, M., Rao, D., Yang, L., & Min, Q. (2021). Subsidy, training or material supply? The impact path of eco-compensation method on farmers' livelihood assets. *Journal of Environmental Management*, 287, 112339. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112339>
- Loison, S. A. (2019). Household livelihood diversification and gender: Panel evidence from rural Kenya. *Journal of Rural Studies*, 69, 156-172. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.001>
- Lowder, S. K., Skoet, J., & Raney, T. (2016). The number, size, and distribution of farms, smallholder farms, and family farms worldwide. *World Development*, 87, 16-29. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.10.041>
- Luksamee-Arunothai, M. (2025). Production structure and labor productivity in the Thai agricultural sector: An input-output analysis. *University of the Thai Chamber of Commerce Journal Humanities and Social Sciences*, 45(1), 133-158. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/utccjournalhs/article/view/278473/188255> (in Thai)
- Maini, E., De Rosa, M., & Vecchio, Y. (2021). The role of education in the transition towards sustainable agriculture: A family farm learning perspective. *Sustainability*, 13(14), 8099. <https://doi.org/10.3390/su13148099>
- Narongchai, W., & Chumnanmak, R. (2019). Livelihood capital of urban farmer households in Kranuan District, Khon Kaen Province. *Journal of Liberal Arts, Prince of Songkla University*, 11(1) , 179-203. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-la/article/view/199915/140138> (in Thai)
- Office of the National Economic and Social Development Council. (2025a). *Poverty and inequality situation analysis report in Thailand 2024*. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/09/Final-Report-2024_as-of-20250912.pdf (in Thai)
- Olaleye, B., Efuntade, A., Anifowose, O., & Efuntade, O. (2021). Social capital and its influence on poverty reduction among rural households in Ogun State, Nigeria. *AiUB Journal of Business and Economics*, 17(1), 1-26. <http://116.206.57.42/index.php/ajbe/article/view/5>
- Omotilewa, O. J., Jayne, T. S., Muyanga, M., Aromolaran, A. B., Liverpool-Tasie, L. S. O., & Awokuse, T. (2021). A revisit of farm size and productivity: empirical evidence from a wide range of farm sizes in Nigeria. *World Development*, 146, 105592. <https://doi.org/10.1016/J.WORLDDEV.2021.105592>
- Otsuka, K., Liu, Y., & Yamauchi, F. (2016). The future of small farms in Asia. *Development Policy Review*, 34(4), 441-461. <https://doi.org/10.1111/dpr.12159>
- Poonpolkul, P. (2023). *The economics of free cash transfers: Multiple dimensions the government must consider for efficient income distribution*. Puey Ungphakorn Institute for Economic Research. <https://www.pier.or.th/abridged/2023/22/> (in Thai)
- Rada, N. E., & Fuglie, K. O. (2019). New perspectives on farm size and productivity. *Food Policy*, 84, 147-152. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2018.03.015>
- Sampantamit, T., Pukkhem, N., Keawpibal, N., Aueaungkul, A., Sitthisarn, S., Srichookiat, S., Khemakhunasai, P., Pinthongpan, A., Kaewsuksaeng, S., & Chitniratna, N. (2023). Poverty alleviation: A case study of operating model in Phatthalung Province. *Area Based Development Research Journal*, 15(4), 281-295. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/268084/178023> (in Thai)
- Sargani, G. R., Shen, Y., Liu, Y., Joyo, M. A., Liu, J., Jiang, Y., & Zhang, H. (2023). Farm risks, livelihood asset allocation, and adaptation practices in response to climate change: A cross-country analysis. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1066937. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1066937>

- Su, F., & Yin, Yj. (2020). Optimal livelihood strategy for different poverty groups among farmers: a case study of the Qin-Ba Mountain area in South-Shaanxi, China. *Journal of Mountain Science*, 17, 1206-1220. <https://doi.org/10.1007/s11629-019-5566-9>
- Taotawin, N. (2024). Entrepreneurship of new-generation farmers in Ubon Ratchathani Province. *PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University*, 7(2), 29-62. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/272976/184869> (in Thai)
- Tran, T. L. (2020). Economic efficiency of rubber production and affecting factors: case of smallholder rubber production in Quang Binh province, Vietnam. *African Journal of Agricultural Research*, 16(11), 1622-1630. <https://doi.org/10.5897/AJAR2020.14969>
- World Bank. (2025). *Individuals using the internet (% of population) – Thailand*. <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?locations=TH>